

הישיבה השלוש מאות וארבע (שד)

ביום י"ג בסיוון התשס"ח (16 ביוני 2008) בשעה 15:00, בבית האקדמיה בירושלים.

הנוכחים: החברים ארי אבנר, עוזי אורנן, שולמית אליצור, יהושע בלאו, יעקב בן-טולילה, משה בר-אשר (יו"ר), גרעון גולדנברג, אברהם טל, דוד טלשיר, אברהם יבין, חיים כהן, אהרן ממזן, שלמה נאה, משה פלורנטין, שמא יהודה פרידמן, מנחם קיסטר;
 החברים-היועצים יוחנן ברויאר, גיל הראבן, חיים סבתו, שמואל פסברג, עפרה תירוש-בקר;
 המנהלת הכללית טלי בן-יהודה; המזכירה המדעית רונית גדיש; עובדי האקדמיה.

- סדר היום:** א. אישור הודעת ועדת הדקדוק
 ב. מונחי תחבורה יבשתית: מונחים חדשים ומונחים ששוננו
 ג. פעולותיה של האקדמיה בעבר ודרכה לעתיד – המשך הדיון

מ' בר-אשר: אני מתכבד לפתוח את ישיבת המליאה השד ומקדם בברכה את שני החברים החדשים שהצטרפו אלינו – הגב' עפרה תירוש-בקר והאד' חיים סבתו.
 ישיבה זו היא המשכה של ישיבה שא, שעסקה בפעולותיה של האקדמיה ובדרכה, אבל תחילה אנו מתבקשים לאשר בהצבעה כמה ענייני דקדוק ומינוח שהחברים לא השיגו עליהם.

א. אישור הודעת ועדת הדקדוק

1. במונח 'ברכת המזון מפויטת' (מילון למונחי הספרות, תשס"ח) צירוף הסמיכות מיועד ותוארו אינו מיועד.
2. מרץ ומארס: בשם החודש השלישי בשנה הכללית מקוימות שתי צורות: מרץ ומארס.
3. מסתורין: מינו ומספרו של השם מסתורין – זכר יחיד ורבים.
4. ניקוד צרור עיצורים לפני יו"ד באמצע מילה לועזית – כגון אַקוֹרְדִיוֹן, קוֹנְנִיצִיוֹנְלִי – בחיריק ובדגש ביו"ד.
5. השם שָׁמֶן מנוקד בקיבוץ ובדגש.
6. השמות פְּמִי, פְּמִית מנוקדים בקיבוץ ובדגש.
7. הערך תוֹךְ: במאגר המונחים ייקבע הערך תוֹךְ לצד הערך הקיים תוֹךְ.
8. את השם בינתיים אפשר לנקד: בִּינְתִים, בִּינְתִים.

9. השמות מְלַמְלָה, צְחָצְחוֹת ייטו בקיום הקמץ: מְלַמְלֵת-, מְלַמְלוֹת-, צְחָצְחוֹת-.
 10. פועלי פ"א – תוספת לכלל ג (2) בסעיף 3.2 בחוברת "החלטות האקדמיה בדקדוק";
 נוסח ההוספה:

הפעלים אָבַד, אָבָה, אָכַל, אָמַר, אָפָה נוטים בעתיד בבניין קל בביטול קבוע של האל"ף (בהגייה; בצורת המדבר אף בכתיב), כגון אָבַד, יָאָבָה, תָאָכַל, נָאָמַר, יָאָפּוּ.

שאר פועלי פ"א נוטים על דרך השלמים, כגון תָאָזַר, יָאָרַב, תָאָרַד, נָאָשַם, תָאָרַע. הפעלים אָהַב, אָחַז נוהגים בשתי הדרכים: אָהַב תָאָהַב, אָאָהַב תָאָהַב; אָחַז תָאָחַז.

יש פעלים נוספים הנוטים במקרא בביטול האל"ף, כגון "אֶסְפָּה הצלעה והנדחה אֶקְבֹּצָה" (מיכה ד, ו; אבל אֶאָסֶף – מיכה ב, יב), וְאֶזְצָרָה (נחמיה יג, יג). בלשון חכמים: לֶאֱגֹד. האל"ף נאלמת במקרא גם בבניינים אחרים, כגון נֶאֱחָזוּ (במדבר לב, ל), וַיִּזְחַר (שמואל ב, ה).

בהוספה זו יש כדי להסדיר את נטייתם של פועלי פ"א המתנהגים בשתי דרכים עיקריות: בדרך השלמים ובביטול האל"ף.

רקע

1. המונח 'ברכת המזון מפויטת'
 המונח המקובל ברכת המזון מפויטת בעייתי כיוון שיש בו צירוף תואר שאינו מיועד לגרעין המיועד 'ברכת המזון'. הוועדה התחבטה אם להכשיר את המונח המקובל או לקבוע אחת משתי האפשרויות: 'ברכת מזון מפויטת', 'ברכת המזון המפויטת'. הוחלט להתיר את המונח המקובל כיוון שברכת המזון נחשב צירוף קפוא שאין בו יידוע אמת, ולכן אפשר לראות במונח כולו מונח בלתי מיועד. סמך להחלטה נמצא בצירופים ממקורות קדומים, כגון 'ברכת המזון ראשונה' (הלכות גדולות), 'ברכת המזון ארוכה/קצרה' (כל"ב).

2. מרץ ומארס
 בקרב נורמטיבים, דוגמת אבא בנדויד, מקובל לכתוב ולהגות מארס. מארס הוא שמו הלועזי של כוכב הלכת מאדים, ולמעשה שניהם – הכוכב והחודש – קרויים על שם אל המלחמה הרומי. עם זאת ההגייה הרווחת יותר (גם אצל המקפידים לכתוב 'מארס') היא על פי הגרמנית והיידיש – מרץ, והוחלט שאין מקום לפסלה. בידול בין שם הכוכב לשם החודש מצוי גם בשפות אחרות, כגון אנגלית (March – Mars).

3. מינו ומספרו של השם מסתורין
 מקור המילה מסתורין ביוונית (ושם: מְסֻטְרִיִּן או מְסֻטְרִיִּין). בלשון חכמים היא באה בהתאם נקבה יחידה, למשל: "ולא תיתפרסם מסטירין דמלכותא" (איכה רבה ב, ד). בעברית החדשה נתפס השם כצורת רבים בגלל הסיומת -יין שבו וגם בגלל המילה מסתור. אבל גם השימוש בזכר יחיד מצוי, בעיקר כשהשם נכתב בטי"ת, כגון 'מסטורין אופף את הדמות'. הוחלט להתיר את השימוש גם בזכר רבים – על פי שמות אחרים

בסיומת דומה שנשאלו מיוונית, דוגמת לסטים, ושימשו צורות רבים כבר בתקופות קדומות של העברית.

4. ניקוד צרור עיצורים לפני יו"ד באמצע מילה לועזית

כללי ניקוד מילים לועזיות בסיומת י"ה מבחינים בין שמות שעשוי לבוא בהם צרור שוואים ובין שמות שיש בהם שווא אחד. בשמות הראשונים מתפרק הצרור ובא חיריק ודגש, כגון אַנְגְּרִיָּה, אוֹפְּצִיָּה. בשמות האחרונים אין דגש, כגון דְמוֹקְרַטִיָּה, מְלוֹדִיָּה. הסיומת י"ה נוטה על דרך העברית (אופציית" וכיו"ב), וניקוד הדגש הוא על פי כללי הדקדוק העברי. השאלה שנדונה בוועדה הייתה אם להחיל את כלל הדגש גם בניקוד יו"ד באמצע מילה ולנקד קוֹנְנְצִיּוֹנְלִי או להותיר את צרור השוואים – קוֹנְנְצִיּוֹנְלִי. בסופו של דיון הוחלט להימנע מצרור שוואים לפני יו"ד גם באמצע המילה – קוֹנְנְצִיּוֹנְלִי.

5. ניקוד השם שְׁמֶן

במסורות הטובות של העברית מנוקד השם שְׁמֶן. במילונים (מילון מדן וכן בחלק ממילוני האקדמיה, כגון רפואה תשנ"ט) נמצא את הצורות שוֹמֵן וְשָׁמֶן, והם מייצגים את ההגייה המקובלת בעברית החדשה. כיוון שהניקוד שְׁמֶן מתועד ברוב המילונים ומאחר שמשקל קָטַל הדגוש שכיח יותר בעברית, הוחלט לנקד שְׁמֶן.

6. השמות פָּמִי, פְּמִית

השאלה נוגעת לצורת היסוד בעברית – פֶּם או פּוּם. בארמית המקרא: פֶּם (דניאל ו, יח), בְּפֶמָה (דניאל ז, ה). בערבית קלסית: פֶּם אך גם פֶּם. במילונים נמצא הניקוד בשורוק ובנטייה בלי דגש: פוּם (בן־יהודה); פוּם, פוּמָא (פְּמָא), פוּמְיָה, פוּמִית (אבן שושן); פוּמִית (ההווה); פְּמִי אבל פוּמִית (רב־מילים). הוחלט ללכת בעקבות הניקוד המקראי ולקבוע פְּמִי, פְּמִית.

7. הערך תוֹךְ

עד כה שימש הערך תוֹךְ במאגר המונחים של האקדמיה אף במונחים שבא בהם הרכיב תוֹךְ במשמעות פְּנים או כחלק מצירוף יחס, כגון הַסְתַּכְלוּת בְּתוֹךְ־ (רפואה תשנ"ט), אוֹפְּצִיָּה בְּתוֹךְ הַכֶּסֶף (in the money option, בנקאות תשס"ז), לְמִידָה מֵתוֹךְ יְעוֹץ (מידע, בינה מלאכותית תשס"ד), תוֹךְ הַלְחָם (החלק הרך שמתחת לקרום הלחם, כלכלת בית תשל"ח), תוֹךְ (אפייה תשט"ז). השם תוֹךְ משמש בנפרד בלשון חכמים בהוראת פְּנים הדבר, וגם בלשון ימינו אין הוא מיוחד לנסמך השם תוֹךְ בלבד. אין אפוא כל מניעה לקבוע שני ערכים – תוֹךְ ותוֹךְ.

8. בִּינְתִים, בִּינְתִים

שני הצורות משמשות בדיבור ומתועדות היטב במסורת בבל ובמילונים השונים.

9. נטיית השמות מְלֻמָּה, צִחְצֻחוֹת

על פי כללי מכללי הקמץ מתקיים הקמץ במשקל פְּעֻלָּה ובמקביל לו במרובעים. למשל: בְּקֻשָּׁה בְּקֻשֵׁת־ בְּקֻשׁוֹת־ בְּקֻשׁוֹתֵיכֶם, קִלְקָלָה קִלְקָלֶת־ קִלְקָלְתוּ, צִפְצָפָה צִפְצָפֶת־. בשמות אחדים במשקל פְּעֻלָּה ובמשקל המקביל לו במרובעים אין הקמץ הגדול מתקיים, והם נוטים על דרך משקל פְּעֻלָּת. ואלו הם: יִבְשָׁה, לְהִבָּה,

שִׁירָה, קִרְפָּדָה, קִרְפָּרָה. מכאן הוסכם שכל שם שאינו נזכר בכלל נוטה על דרך רוב השמות בקיום הקמץ.

אושרה בלא דיון הודעת ועדת הדקדוק.

ב. מונחי תחבורה יבשתית: מונחים חדשים ומונחים ששוננו

ר' גדיש: בכוננת האקדמיה ומשרד התחבורה להפיק מילון מודפס למונחי התחבורה היבשתית על בסיס המילונים ורשימות המונחים שאושרו באקדמיה ללשון העברית. לקראת הפקת המילון הוכנה במזכירות המדעית בסיוע מדור המחשוב רשימה מרוכזת של המונחים מן המילונים שאושרו: הגדסת דרכים (יצא לאור בשנת תש"ן), תחבורה מסילתית (משנת תשנ"ח) ותחבורה יבשתית (משנת תשס"ג). שני המילונים האחרונים פורסמו רק במאגר המונחים. אנשי המקצוע מטעם ועדת התחבורה פנחס בן-שואל, סימונה גולדנברג ורן לינק עברו על הרשימה, ניפו ממנה את המונחים שאינם נחוצים למילון המתוכנן, הוסיפו מונחים חדשים ועדכנו מונחים קיימים.

המילון השלם עתיד לכלול כאלף ושמונה מאות מונחים; כארבע מאות מהם – אלה שחודשו, שוננו ועודכנו – מובאים כעת לאישור המליאה לאחר שאושרו בוועדת המינוח המרכזית. על חלק מן המונחים התקבלו מחברי האקדמיה הערות הדורשות דיון חוזר בוועדת המינוח המרכזית, והם הוסרו לפי שעה מהרשימה המוגשת לאישור המליאה.

מ' בר-אשר: נצביע אפוא על הרשימה שלפנינו.

פה אחד אושרה רשימת המונחים בתחבורה יבשתית.

ג. פעולותיה של האקדמיה בעבר ודרכה לעתיד – המשך הדיון

מ' בר-אשר: כזכור בישיבה שא נפתח הדיון בפעולותיה של האקדמיה בדברים מפי שלושה דוברים – האד' טל, הגב' גדיש ואנוכי. שלושה נושאים מרכזיים עלו בישיבה הזאת – החברות באקדמיה, דרכו של המילון ההיסטורי ומלאכת המינוח. בסוף הישיבה התקיים דיון קצר והיום נמשיך בו. זיכרון הדברים נשלח לעיון החברים, ולבקשתי יגיבו היום כמה דוברים למה שנאמר ויציגו את עמדתם. נפתח בחברים שביקשו או שנתבקשו לדבר על המילון ההיסטורי. האחד – האד' אזר – חלה ונבצר ממנו להגיע היום. אני מאחל לו בשמי ובשם כל החברים החלמה מהירה. הוא שלח לי את דבריו בכתב והרי הם לפניכם:

[הערת העורך: בישיבה מסר נשיא האקדמיה רק את עיקרי הדברים.]

מ' אזר: שמענו מפי האד' טל על כוננת מערכת המילון ההיסטורי להתחיל בכתיבת הערכים המילוניים של התקופה העתיקה ולממש בכך את מטרת הקמת מפעל המילון

ההיסטורי של הלשון העברית. דוגמה לכתיבת ערכים מצויה בחוברת הניסיונית משנת תשס"ו "ערכי מילון: מקבץ ערכים מן התקופה העתיקה".

אני מבקש לטעון נגד המגמה הזאת ובעד המשך עבודת העריכה המצוינת כפי שנעשתה עד היום. לדעתי תפקידה העיקרי של מערכת המילון איננו לכתוב ערכים מילוניים, ואולי אין זה תפקידה כלל. תפקידה להתרכז בעבודה חסרת זוהר אך חשובה מאין כמותה של העמדת מקורות הלשון העברית, עיבודם ועריכתם; ולא פחות חשוב, העמדת כל האוצרות האלה בצורת מאגרים שהגישה אליהם פתוחה לכל אדם ואפשרויות החיפוש בהם פשוטה ודליית החומרים מהם קלה, יעילה וידידותית למשתמש.

חוקרי המילון ההיסטורי של האקדמיה צריכים להעמיד את התשתית הטובה ביותר האפשרית למחקר הלשון, ואינם צריכים להגיש לציבור הרחב את הפרות הסופיים של מחקר הלשון העברית. כשם שלא נטיל על עובדי האקדמיה להמציא לנו את הדקדוק המדעי של העברית בתקופת חז"ל, כך אל לנו להטיל עליהם את משימת חיבור המילון המדעי של התקופה הזאת או של כל תקופה אחרת. יתרה מזו, אם בחיבורים מדעיים עסקינן, חיבור מילון במובן הרגיל של המונח הזה הוא קודם כול קביעת משמעויותיהן של מילים, ואם יש למילה מספר משמעויות, קביעת המשמעויות הפוליסמיות האלה. והנה חלק עיקרי זה של המילון הוא הפחות מדעי. קביעת המילה מבחינת תצורתה, היותה הומונימית אם לאו והאטימולוגיה שלה – כל אלה דורשים חקירה מדעית; ואילו חלוקת המילה למגוון משמעויותיה והגדרת המשמעויות האלה, יותר משהיא מדע היא מלאכת אמנות. קביעת פניה הדקדוקיים של המילה, אופייה ההומונימי ומצאה ההיסטורי הן קביעות מדעיות השואפות להיות מוחלטות וסופיות, קביעות שעומדות לעד. לא כן קביעת משמעויותיהן הפוליסמיות של המילים. אין ולא ייתכן לקבוע פעם אחת ולתמיד את משמעויותיהן של המילים.

הפילוסוף לודוויג ויטגנשטיין טען שמשמעותה של מילה היא השימוש הנעשה בה על פי כללים לא-פורמליים. במילים אחרות, היא כלל שימושיה בכל ההקשרים שהיא מופיעה או עשויה להופיע בהם. כשמדובר בשפה חיה, ברור לגמרי שתיאור השימושים האלה אינו יכול להיות ממצה, שהרי איננו מסוגלים לאסוף או לדמייין את כל ההקשרים שהמילה שימשה בהם עד היום ותשמש בהם בעתיד. מכאן שמילוני השפות החיות לעולם יישארו חלקיים ויתארו רק בקירוב את משמעויות המילים. מסקנה זו יפה גם לגבי שפות מתות וגם לגבי קורפוסים סגורים וסופיים, שגם בהם החיפוש אחר משמעויות המילים הוא בסופו של דבר חיפוש אחר המשמעויות הפוטנציאליות שלהן, ולא רק אחר המשמעויות העולות ישירות במקרה ובאופן צר מההקשרים הספציפיים. בלי מידה כל שהיא של הפשטה סמנטית יישארו משמעויות המילים ברמת הפירוש הניתן לכל מופע של המילה בהקשרה המיוחד. המילונאי חייב אפוא ליצור קבוצות של הקשרים שבהם המילה הנבדקת משמשת במשמעות סמנטית זהה או דומה. כל קבוצה כזאת תהיה נבדלת מחברתה מבחינת המשמעות הסמנטית או המילונית של המילה הנבדקת. יצירת קבוצות כאלה אינה עניין למדע אובייקטיבי, אלא היא במידה רבה סובייקטיבית ותלויה במידת דקות ההבחנות הסמנטיות שמבקשים להגדיר. המסקנה שיש להסיק מכך היא שחלוקת המילה למשמעויותיה לעולם תיתן רק תוצאה אחת מתוך מספר אפשרויות. כדאי להזכיר בהקשר זה סוג אחד של משמעות פוליסמית המקשה עוד יותר על

המילונאי, והוא האוטו-היפונימיה (ההיכללות העצמית), דהיינו המילה המורה על דבר-מה כללי מורה גם על משמעות ספציפית יותר הכלולה במשמעות הכללית של אותה מילה עצמה. הפועל שתה, למשל, מביע את הפעולה הכללית של 'גמא נוזלים', אך הוא משמש גם להבעת הפעולה הספציפית יותר 'שתה אלכוהול', כגון 'מרוכ צער הוא התחיל לשתות'. הפועל לשתות במשפט הזה הוא כעין קיצור של 'לשתות משקאות אלכוהוליים'. דוגמה נוספת היא המילה מזל, היכולה לבוא בצירופים מזל טוב ומזל רע, אך היא גם ספגה לתוכה את המשמעות של הצירוף הראשון, והיא מורה על שתי משמעויות: 'גורל' סתם וגם 'גורל טוב, מוצלח'. כלומר המילה קיבלה משמעות אוטו-היפונימית.

אדגים עתה את הקושי של המילונאי להחליט אם לפניו תופעה אוטו-היפונימית הראויה להירשם במילון או שמא אין היא אלא שימוש הקשרי פרגמטי שאינו עולה כדי משמעות פוליסימית חדשה.

באחד העיתונים נרשמה כותרת: "שני צעירים טבעו בים, אחד ניצל והשני נפטר". על פי כותרת זו יש להסיק שבעברית של ימינו הפועל טבע משמעו כעין 'שקע במים מבלי יכולת לצאת מהם בכוחות עצמו כדי לשאוף אוויר'. לעומת זאת מצאנו כתוב ב-Ynet: "ארבעה בני אדם טבעו במהלך סוף השבוע בחופי הארץ לאחר שנכנסו לרחוץ בים ונסחפו. אחד ההרוגים טבע בחוף לא מוכרז בקיסריה, שניים אחרים טבעו לאחר שרחצו בחופים שונים באשדוד, ואדם נוסף טבע למוות בחוף בעתלית". על פי משפטים אלו אפשר להסיק שהפועל טבע משמעו 'טבע ומת'. אם יחליט המילונאי שהפועל טבע הוא בעל שתי משמעויות, כללית ואוטו-היפונימית, פירוש הדבר שמשפט כעין 'שני בני אדם טבעו בים' הוא בימינו משפט דו-משמעי.

שאלת הדו-משמעות הסמנטית מסוג משמעות כללית ומשמעות ספציפית אוטו-היפונימית אינה פשוטה כלל ועיקר; למשל האם כלב, חתול, סוס, תינוק ראויים להירשם במילונאות העברית המודרנית כבעלי משמעות אוטו-היפונימית ('כלב ממין זכר', 'חתול ממין זכר' וכו')? שהרי קיימים שמות מיוחדים לציון מין הנקבה: כלבה, חתולה, סוסה, תינוקת. והאם, למשל, יש להבחין בין שימושים שונים של וי"ו החיבור, שכולם שימושים ספציפיים הכלולים בתוך המשמעות הכללית של מילת החיבור? "מילון העברית המקראית" של מ"צ קדרי מחלק את שימושי וי"ו החיבור לשש קבוצות (משמעויות) ראשיות ועוד 20 קבוצות משניות, כגון הבעת הניגוד, הבְּרָרָה, הסיבה, הכוונה והתוצאה, הייחוד (= 'בייחוד'), התמורה (= 'זאת אומרת'), ההוספה ('וגם').

והנה דוגמה מחוברת "ערכי המילון" של המילון ההיסטורי: המילה תַּרְגוּם מחולקת לשלוש משמעויות: א. "טקסט (מקראי) הכתוב בארמית"; ב. "לשון ארמית, אחד מניבי הארמית (לעתים בצירוף לשון תרגום)"; ג. "כינוי לתרגום המקובל (כבר בימי חז"ל) לתורה ולנביאים (לעתים גם לכתובים), הנאמר בבית הכנסת, מה שכונה אחר כך תרגום אונקלוס ותרגום יונתן (ולעתים רחוקות תרגום אחר)". שלוש המשמעויות האלה הן שלוש משמעויות אוטו-היפונימיות של המשמעות הכללית translation, שאינה מתועדת בעברית של התקופה העתיקה, ולכן לא נרשמה ב"ערכי מילון". משמעות א היא בעת ובעונה אחת משמעות מטונימית (תוצאת פעולת התרגום) ואוטו-היפונימית (לא 'תרגום' סתם, אלא 'תרגום לארמית'); משמעות ב אף היא הן מטונימית (מעבר מפעולת התרגום

אל שפת המטרה) הן אוטו־היפונימית (שפת המטרה היא ארמית דווקא); משמעות ג היא משמעות אוטו־היפונימית של משמעות א (משמעות ג ספציפית יותר ממשמעות א וכוללה במשמעות א, שאף היא כאמור אוטו־היפונימית).

בן־יהודה נהג אחרת, הוא קבע משמעות אחת בלבד: "דברים מתרגמים, מִעֲתָקִים מִלְשׁוֹן לְלִשׁוֹן אַחֵרָת, וּבִיחֹד דְּבָרֵי הַמִּקְרָא הַמֵּתְרַגְּמִים אֲרַמִּית, Übersetzung, translation". ישנו המעבר המטונימי (תוצאת פעולת התרגום) וישנו אזכור של המעבר האוטו־היפונימי ("וביחוד דברי המקרא המתרגמים ארמית"), אך הוא משאיר את תרגום בהוראה הכללית של translation. אפשר להסביר את דרכו של בן־יהודה, שאף על פי שחיבר מילון היסטורי, הוא כיוון בפירוש גם למילון שימש את דובר העברית המודרנית. לכן אף על פי שלא מצא בעברית הקדומה תיעוד לשימוש תרגום בהוראה הכללית של translation, הוא שחזר את המשמעות הזאת מתוך המשמעות או המשמעויות הספציפיות יותר, והעמיד אותה כמשמעות הראשונית. הוא בוודאי גם הסתמך על העובדה שהפועל תרגם אכן משמש במקורות הקדומים בהוראה הכללית של 'העתיק מלשון ללשון'.

חלוקת המילה למשמעויותיה תלויה אפוא בתכלית המילון ובקהל היעד שלו, ואינה מעשה מדעי אובייקטיבי ממשי; לכן אולי לא כדאי להטיל משימה זו על צוות החוקרים של מפעל המילון ההיסטורי. הגיוני יותר לנצל את צוות החוקרים לשם הכנת התשתית המדעית של המילון ולשם קביעת תצורות המילים ומוצאן ההיסטורי. קביעת מספר המשמעויות הפוליסימיות, הגדרותיהן המדויקות, ההבחנה בין משמעות ראשית למשנית – כל אלה אינן חלק מהותי מהתיאור המדעי של הלשון. החוברת הניסיונית "ערכי מילון" יש לראותה, בכל הנוגע לשימושי המילים ולמשמעויותיהן, לא כדוגמית למילון ההיסטורי שעתיד להיכתב בידי צוות החוקרים של מפעל המילון ההיסטורי, אלא כדוגמה למה שחוקרים מהאקדמיה ומחוצה לה יכולים להשיג בעזרת המאגרים שמפעל המילון ההיסטורי מעמיד לרשותם.

ח' כהן: אני מבקש להעמיד על שני עניינים שעלו בישיבה הקודמת ולהרחיב בהם. העניין האחד, הנראה לכאורה טכני ושולי, עוסק בשאלה מה ראוי למנות בכלל פרסומי המפעל החשוב הזה, ובמיוחד בשאלה אם "מאגרים", היינו פרות מעשי המילון העומדים עתה לרשות הגולש באינטרנט, ראוי להם שייחשבו מפרסומי המפעל. לדעתי התשובה על שאלה זו חיובית. הקונקורדנצייה המוצעת באתר בדמות מנוע חיפוש היא פרסום, וכמוהו כקונקורדנציות של קוסובסקי ובניו לספרות התלמודית לענפיה. כך הוא אף באשר לטקסטים המוהדרים העומדים במאגר: אם מהדורת לו המודפסת לכ"י קיימברג' למשנה נחשבת פרסום, מדוע לא תיחשב כך מהדורת המאגרים לכ"י קאופמן למשנה? (וכאן המקום להעיר בהערת אגב שאין מהדורת המאגרים מעמידה את כ"י קאופמן למשנה על ניקודו, והרי זה שריד ממעשי ההתקנה הראשונים שבראשית דרכו של המפעל; ואשוב לדבר בזה בהמשך). מהדורה של כ"י וינה לתוספתא אף היא פרסום כמובן, וכן הוא פרסום של עשרות ומאות קטעי גניזה של פיוט על פי הדרך שברר לו המפעל הזה, ועוד כיוצא בזה הרבה. אין ביניהם ובין ספר מודפס וכרוך שהיד ממשמשת בו אלא אפשרויות והרגלי שימוש שאנו עדים למהפכה המתחוללת בהם. אפשר שיבוא דור אשר יתמה על הדורות אשר לא ידעו אלא את השימוש בספר המצחפי הנדפס,

כשם שדורות שלנו תמהים על הדורות אשר לא ידעו את הדפוס, וכשם שדורות של הספר המצחפי שבכתב יד תמהו על הדורות של הספר הנגלל במגילה, שלשם קריאה בעמודו האחרון צריך אתה לגללו מתחילתו לסופו.

יתרה מזו, יש ב"מהדורה" זו של המאגרים דבר חידוש שחובה להעמיד עליו, דבר אשר לא שערום כל מעמידי מהדורות לדורותיהם: כשאדם מעיין בטקסט מן הטקסטים שהועמדו כאן לפניו, יכול הוא לפרש לעצמו בהינף אצבע כל מילה ומילה מצד שורשה (ודבר זה עצמו הרי הוא תחילתו של פירוש מילוני) ומצד ניתוחה הדקדוקי המדויק! הנמצא כזה בטקסט עברי כלשהו?

קיצורו של דבר, ראוי לו ל"מאגרים" שייקרא פרסום, ולטעמי חובה היא לקרותו כך. חובה – כוונתי בראש ובראשונה מצד הרישום הביבליוגרפי: חובה המוטלת על כל חוקר העושה שימוש בכלי זה שיוודיע דבר זה ברבים כשם שהוא מודיע את דבר שימושו במהדורות מתוקנות הנמצאות לפנינו בדפוס, ואין צריך לומר שחובה זו מוטלת על מי שמעתיק מן המאגר כשיטת העתק-הדבק. לא מעטים הם המחקרים הנכתבים בימינו שמעמידים נוקטים שיטה נוחה זו, שפעמים נוחה היא יותר מדיי ושמורה היא לחוקר לרעתו, ולא כאן המקום להאריך בזה.

ומתוך שבחו של מאגר זה המוצע במרשתת, שבאמת אינו צריך לי שאשבחנו, אני מבקש גם להעיר על מקצת דברים שהוא צריך בהם תיקון. תיקון ראשון הוא השלמתו מבחינת מה שהוא מציע אף כיום. יש בו מדורים המוצגים לעיני הגולש כמזומנים לשימוש, אלא שבפנייה אליהם מתקבלת התשובה המאכזבת "לא פעיל". כזה הוא למשל המדור המציע אפשרות של ניפוי. כל המשתמש במאגר יודע עד כמה חשוב הניפוי, שאם אתה מבקש למשל מילה בפיוטו של הקליר תוכל לבקשה שם בייחוד וכיין – בלא שתילאלץ להגיע אליה בדפדוף וירטואלי מייגע דרך שאר הטקסטים שבהם היא נמצאת למן 200 לפסה"נ. אפשרות הניפוי הייתה מצויה במהדורת התקליטור של המאגרים שכבר עברה ובטלה מן העולם, שמשעה שבא לעולם Windows 2000 ואחריו Windows XP, אין היא נענית עוד לדורשיה-רוכשיה. על כן חבל שדווקא בעניין זה מהדורת האינטרנט – הטובה ממהדורת התקליטור עשרת מונים, ובראש ובראשונה בהיקף החומר המוצע בה – נופלת ממהדורת התקליטור ההיא. אכן גם שם אפשרות הניפוי לא הייתה ידידותית, אך מעלה יתרה נמצאה בה – שהייתה.

כיוצא בדבר היא אפשרות החיפוש של צירופים, שאף היא הייתה מצויה במהדורת התקליטור, וכעת במהדורת האינטרנט אינה פעילה. אכן כבר התבשרנו בישיבה הקודמת מפי האד' טל שיש תקווה שעד סוף השנה יושלם עניין זה; עמו, כך אני מקווה, ילכו ויושלמו עניינים אחרים הצריכים תיקון ושיפור.

ואולם תיקון צריך לא רק האין כי אם גם היש, ואעיר כאן על אחד מהם, חיוני, שלדעתי הקלושה בעיניי מחשוב הוא תיקון המצוי בהישג יד ובלא צורך במהפכות גדולות. המבקש היום באתר את הערך שמירה יקבל תשובה לקונית בדיו אדומה: "לא נמצאו ערכים". דעת לנכון נקל שמילה זו נמצאת גם נמצאת במאגר, ונפוצה היא בו מאוד. ומפני מה אין המאגר מכירה לכאורה? מפני שמבחינתו שמירה איננה ערך אלא צורה, וכמוה כצורה שמרתי. כך מילה זו וכך כל חברותיה, שמות הפעולה. מצב דברים זה חוזר אל תחילת ברייתו של המילון, ששמות הפעולה הועמדו בו – מתוך ראייה

והכרעה בלשונית – לא כערכים לעצמם אלא כחלק ממערכת הפועל. המשתמש באתר המאגרים צריך אפוא לדעת ששמירה אינה ערך ושעליו לבקשה כצורה.

אני מרשה לעצמי לתהות כמה ממשתמשי המאגר יודעים דבר זה, וכמה טעו ויטעו לחשוב שמילה כלשהי שחיפשו אכן אינה נמצאת במאגר, ולו רק בשל שיטת העמדה זו. מי הם המעטים שדבר זה מחוויר להם? עובדי המילון על מתקיניו ועורכיו וכותבי ערכיו, היינו מי שמצוי ברשות היחיד של המילון והוא עסוק בעשייתו ובהעמדתו וממילא יודע היטב את כל מוצאיו ומובאיו; מה שאין כן מי שבא אל המאגר מרשות הרבים – והלא זה טיבו של אתר זה, שהוציא את טיבם של המאגרים, על אפשרויות החיפוש בהם, לרשות הרבים. אמנם אין זו רשות הרבים ששישים ריבוא בוקעים בה בכל יום, ואף על פי כן רשות הרבים היא. ועתה, מהו פתרונה של מכשלה זו? איני מציע כאן ניתוח עמוק של העמדת כל שמות הפעולה במנוע החיפוש כערכים ולא כצורות, שכן כך ממילא נעשה במילון גופו, היינו בכתיבת ערכיו; לענייננו די אילו לתשובה "לא נמצאו ערכים" הייתה נוספת עצה: "נסה לחפש לפי 'צורה'". זו, כאמור, אך דוגמה לדבר-מה המבקש את תיקונו הטכני. על דוגמה זו אפשר להוסיף אחרות, והצד השווה שבהן שפתרונו הוא בר השגה וקל, גם במצב של לחץ על מדור המחשוב, הכורע, כך אנו שומעים, תחת נטל המשימות הרובץ עליו.

העניין השני מהותי יותר והוא נוגע במעשה המילון עצמו על שני שלביו – שלב העמדת הטקסטים ושלב כתיבת הערכים. כתיבת הערכים החלה; כבר הועמדו ערכים לדוגמה, ואף יצאה מהדורה מודפסת ומוגבלת בעותקיה לכבוד ביקור ראש הממשלה באקדמיה. אלא שצריך לזכור שכל ערך וערך הנכתב כיום אינו מעמידו בשלמותו ההיסטורית. הערכים נכתבים רק על יסוד החומר שהעמדתו והתקנתו הושלמה, הוא החומר המשתרע על פני כאלף ומאתיים שנה – משנת 200 לפסה"נ ועד 1050 לסה"נ. אשר לתקופת הלשון העומדת לפני זמן זה, היינו העברית המקראית, אין זו באה בערכים הללו לידי ביטוי בהצגה ובתיאור כי אם באזכור, היינו שערכים שבא זכרם במקרא נמסרת לגביהם הודעה המציינת זאת. ובאשר לזמן המאוחר לתקופה זו, אין כתיבת הערכים גולשת אל מעבר לקו הגבול של שנת 1050 לסה"נ. מעשה זה בא במסגרת תכנית עבודה שהזכיר האד' בראש בסקירתו בשיבה הקודמת, תכנית שיש בה שינוי כיוון מן הדרך המקורית שהותוותה למילון והמוליכה עתה אל העמדת מילון לתקופה מתקופות הלשון – לענייננו לתקופה שעיבודה הושלם.

לא הכול דורשים כיוון זה לשבח. המתנגדים לו דורשים לרכז את כל המאמצים ואת כל כוח האדם העומד לרשות מפעל המילון ההיסטורי בכיוון אחד בלבד, בעבודה אשר תביא להשלמת עיבוד כל החומר לכל תקופותיו, ולא לעסוק כלל בכתיבת ערכים קודם להשלמת משימה זו. אני נמנה עם מי שרואה את מעלותיה של הגישה החדשה, ומן הטעמים שכבר הזכירם האד' בראש בהדיא ובמרומז, ועם זאת אני מבקש להזכיר שלצד העובדה שחלק מספרות העברית החדשה למן ימי ההשכלה עומדת לפני הצגתה במרשתת, הנה חטיבת לשון ימי הביניים בת שבע מאות השנים, למן אמצע המאה הי"א ועד אמצע המאה הי"ח, רחוקה עדיין מרחק רב משלב כתיבת הערכים. עדיין רחוק מאוד היום שבו נוכל להעמיד ערך שיכלול לא רק את מה שיש בו עד מוצאי תקופת הגאונים אלא גם את מה שיש בו, על פי החומר שמעמיד המפעל, מרש"י ורמב"ם

ורמב"ן והתיבונים והמאירי ורלב"ג ור' יהודה חסיד ושאר כותבי עברית למאותיהם, מהם אבירי לשון שהעמידו נכסי צאן ברזל בתרבות היהודית העברית. לא זו בלבד שעדיין לא הוחל בעיבוד חומר זה ובהתקנתו, אלא שאף טרם הושלמה העמדת ספר המקורות שעל פיהם יועמד החומר.

בשיטה הננקטת עתה מעמידים אפוא מילון לתקופה, ויש מקום לשאול מה תהא תבניתו של המילון לתקופה האחרת, הבאה, לכשיבוא הזמן להעמידו? כיוון שבמילון היסטורי מדובר, ומילון כזה טיבו שהוא צריך לעמוד מקשה אחת לאורך התקופות, ברור הוא לטעמי שתבניתו הסופית אינה יכולה לעמוד בדמות מילונים נפרדים, מילון מילון לתקופה. על כן כל תקופה אחרת שיבוא זמנה להתווסף אל המילון, חובה היא שהמילון אשר יבוא לתארה יועמד על גבי המילון שקדמו וכתוכו ולא לצדו, היינו שכל ערך וערך הנכתב עתה לא ייכתב שוב לתקופה שמ-1050 ואילך, אלא ילך ויתעדכן ויורחב על יסוד הקורפוס של התקופה האחרת. זו מלאכה שיצטרכו עורכי המילון לתת עליה את הדעת, ואפשר שראוי לתת עליה את הדעת כבר עתה.

אילו הייתה האקדמיה משופעת בממון שהיא צריכה לו, אין ספק שהיו הדברים נראים ומתקדמים אחרת, בכוח אדם מרובה העומד ומשלים בתנופה – ובשכר הגון כראוי לו – את מלאכת העמדת הטקסטים הרבים החסרים עדיין עד להעמדת המסד השלם, הקורפוס המלא הנצרך להעמדת מילון היסטורי שלם. כידוע לא זה המצב עתה, ולא זה המצב שהיה בעבר. לאורך כל השנים מְכתיבה שאלת "כסף מנלן" את כל מעשי האקדמיה ומעשי המילון בכללם. דבר זה לא חידוש הוא וכבר היה לעולמים; מפי הגבורה למדנהו, שכך אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה לאחר שציווהו על מלאכת המשכן ולאחר שפירט לו אותה לפרטי פרטיה: כל עמודי הַחֶצֶר סָבִיב מחושקים – כסף!

ש' פרידמן: קשה להפריז בשבחו של המילון ההיסטורי ובשבחם של כל העוסקים בו בהווה ובעבר. כידוע הישגם החשוב בא לביטוי באוצר המוגש לנו באתר מאגרים. לדעתי זה המפעל הבולט בהצטיינותו ביחס לכל מפעל מדעי במאה העשרים העוסק בספרות העברית הקלסית. מוגש לנו כלי האוצר בתוכו את כל מקורות הלשון העברית מקומראן ועד גאוני בכל, ביישום מיטב העקרונות המתודיים שפותחו בדורנו, והכול מנותח ניתוח מילוני ומורפולוגי, כלי יקר אשר עושר האוצרות שבו ראוי לפתוח עידן חדש בחקר הלשון העברית וביצירות של התקופות הללו.

בחיבורים השונים אנו מוצאים את כתבי קומראן, תלמוד ומדרש, ספרות הגאונים על תשובותיהם איגרותיהם ופירושיהם, פיוטים ותפילה, ספרות החכמה, מסורה ודקדוק, מדע, ספרות הקראים, כתובות וקמעות – סך הכול מעל לחמשת אלפים חיבורים, בין קצרים ובין ארוכים. נקלטו למעלה מאלפיים פיוטים וארבע מאות חיבורים של ספרות התלמוד והמדרש. ספרות התלמוד, לא רק שהיא גדולה מכל ספרות אחרת וגדולה פי חמישה מן הקרובה לה, ספרות הפיוטים, אלא שהיא מחזיקה יותר ממחצית המאגר כולו, דהיינו שישה מיליון מילים מתוך עשרה מיליון מילים.

הכנת הטקסטים הללו נעשתה על ידי בחירת מסירה מייצגת מעולה תוך רישום ובדיקה בכל עדי הנוסח. כרגיל אצל כתבי יד עתיקים, עותק שלם של חיבור מסוים איננו חזון נפרץ, ורוב כתבי היד העתיקים חסרים ומקוטעים. המערכת התחשבה אפוא בכל עדי

הנוסח הקיימים לכל חיבור וחיבור. הללו סודרו לפי דירוג דייקנותם בסימנים 00, 01, 02 וכן הלאה. במקרה של חיסור בנוסח הראשי, המסומן 00, יובא הטקסט החסר מעד הנוסח המובחר ביותר מתוך אלה ששרדו.

על ידי כך הכנת נוסח הטקסט היסודי של כל חיבור כרוכה בצירוף מקורות מקוטעים ובביקורת הטקסט כולו על ידי סימון נוסח קשה בסימן קריאה, והיא שווה לפעולה של עריכה וההדרה. במילים אחרות, זכינו כאן למהדרה מדעית של אלפי חיבורים, והכול במאגר אחד. אשר לספרות התלמוד והמדרשים, בעבר הייתה משימת הההדרה מוטלת על כל חוקר שביקש לצטט כל מקור שהוא במהלך מחקרו, והייתה התלבטות במה לבחור – האם לצטט לפי הדפוסים המקובלים? האם להביא מדפוס ראשון או מכתב יד? ואם כתב יד, כיצד ייבחר? יש חוקרים שהשתמשו בכ"י מינכן למובאות מן הבבלי, כיוון שהוא כתב היד היחיד הכולל את כל התלמוד אף שאין הנוסח שבו דווקני במיוחד. כעת מוגשת לנו במאגרים מהדורת הספרות התלמודית כולה המעמידה ביד כל חוקר טקסט מובחר של הקורפוס כולו, ערוך ושלם. גם אם מפעל מאגרים יועד לספק את המקורות לשם חיבור ערכי המילון ההיסטורי, הוא כבר הפך להיות נכס תרבות עשיר בפני עצמו.

אין כוונתי למסור הערכה מאוזנת בזמן הקצר העומד לרשותי. כדי לעשות זאת לא הייתי מפסיק ולא הייתי מספיק. עדיף שאקדיש כמה דקות לביקורת בונה דווקא. על השומע להכפיל את דברי השבח הקצרים שפתחתי בהם הכפלה מרובה, בעומק וברוחב, כדי להגיע לאומדן תרבותי צודק של המפעל האדיר הזה.

כבר נדונה בינינו השאלה כיצד להפיץ את מאגרים כדי שגיע למספר משתמשים גדול יותר. גם הוזכר הצורך לבנות את האתר מחדש כדי שיהיה ידידותי יותר למשתמש. אכן יש ויש מה לשפר באתר. אולם לדעתי אין לצפות לשימוש עממי והמוני באתר המוקדש כל כולו, לעת עתה, לתקופה העתיקה, ואפילו בקהל החוקרים והסטודנטים הוא ישרת בעיקר את המתמחים במספר קטן של מקצועות.

מפעל המילון ההיסטורי וחומרי בניינו העשירים הניתנים באתר באים להחליף את התאזרוס הקלסי של השפה העברית, הלא הוא מילונו של בן-יהודה, שנותר עד היום אחד ממקורותיו של המילון ההיסטורי, ובעיקר בהסברים האיטימולוגיים של טור-סיני הכלולים בו. אם נעשה סקר כמה אנשים משתמשים במילון בן-יהודה היום, נדע מי קהל המשתמשים הפוטנציאלי באתר שלנו, ולהשערת מספרם מועט מאוד. לכך קשר לשאלת גביית תשלום מן המשתמשים באתר. אין פגם בגביית תשלום, אם ההכנסה תהיה משמעותית. גם אין בושא בהצעת האתר לשימוש בחינם, אם צעד זה מקדם את מטרותינו החינוכיות. לדעתי הוא יקדם אותן בהרבה וירחיב באופן משמעותי את חוג המשתמשים – החוקרים, אנשי האוניברסיטאות, הסטודנטים וגם קהל הרחב יותר, שצריך ללמוד כיצד להשתמש באתר וליהנות ממנו.

השימוש בחינם בתקופת הניסיון אינו כובל את ידינו לעתיד לבוא, ואדרבה, כך מקובל גם באתרים מסחריים. לדעתי נוסף לתועלת לשונית וספרותית שניתן להפיק מאתר מאגרים, גדולה חשיבותו כמפיץ ומפרסם את המילון ההיסטורי לשפה העברית ואת יעדי הפרויקט, למען העמד מפעל לאומי זה במרכז המודעות הציבורית. ראוי גם לפתח פעילות חינוכית רחבה, והשימוש באתר יכול לעמוד במרכזה.

אשר לשיפורים בידידותיות האתר, חשוב לבטל את השימוש בקיצורים ובראשי תיבות כמה שאפשר, ולכל הפחות לאפשר את פיענוח הקיצור באמצעות רמז צץ (tooltip) המוסר את המידע בשלמות. ראוי שבדרך זו המספרים 01,00 וכן הלאה יזוהו בסיגנטורה המלאה של כתב היד בהצבעה בעכבר. ככלל יש לשפר את סגנון הסיגנטורות. הפיכתן לעברית וקיצורן המופלג מקשים מאוד. במקום ט"ש תהיה תועלת רבה יותר בקיצור הלועזי המקובל TS, וגם אותו ראוי לפתוח בהצבעה בעכבר ולהציג Taylor Schechter. וכן קיימבריג' במקום ק', ובמיוחד באוספים המוכרים פחות, תהיה תועלת במסירת שם העיר והאוסף בלועזית ובמסירת הסיגנטורה בצורה המופרת בספריות עצמן, כדי להקל על המעיין בציטוטיו בכתיבתו ובפרסומו.

לפני שנתיים יצאה לאור החוברת הניסיונית "ערכי מילון", ובה ערכים לדוגמה מסוף האות תי"ו. בזאת הוצגה לנו אפשרות אחת של מימוש צורת המילון לעתיד לבוא. יש לברך בברכה חמה את ד"ר גבריאל בירנבאום, שעמל בהכנת החוברת. נסיבות הפרסום הזה היו ביקור ראש הממשלה אהוד אולמרט באקדמיה, ומכאן אופייה האקראי והזמני של החוברת. בריש גלי נאמר שכמה שיפורים, ואפילו כמה הכרעות יסודיות, עומדים בפתח עד שניתן יהיה להציג דגם מושלם. לאור זאת אין השעה כשרה לביקורת של ממש, כזו העשויה להיאמר על תוצר מוגמר. מכל מקום יש לנו בחוברת זו הזדמנות נדירה ויקרה להציץ, לטעום, להביץ ולהגיב בהצעות כל שהן או בביקורת בונה. יש בה דברים שישונו ממילא, אולם יש גם דברים שדרושה להם תגובה מן החוץ כדי למקד בהם את המחשבה.

בחוברת זו כל ערך מבוסס על מבחר מובאות מן הערך המלא במאגרים, הנקרא כאן "מאגר". לדוגמה בערך התראה נרשמו 23 מובאות מתוך 222 במאגר. יש גם ערך של מילה נדירה, אשר לה היקרות יחידה במאגר ובמילון, כגון תרה, בניין קל של מילה שכיחה יותר בבניין הפעיל, מלשון התראה. הפועל תרה בבניין קל הוא כצפוי לשון פיוט, והיקרותו היחידה בפיוט סליחות של הפייטן אביתור. לשון הפיוט עשויה להיות המצאה מלאכותית מאולתרת, ודומה שכדאי ליידע בכך את המעיין על ידי ציון כגון 'לשון הפיוטים'.

כאמור חלק הארי של המילון לתקופה העתיקה הוא זה האוגר את לשון חז"ל של ספרות התלמוד והמדרש. מלבד הריבוי הכמותי של מספר ההיקרות, יש לברור לשון חז"ל ערך מכונן לקראת לשון ימי הביניים והתקופה המודרנית. שהרי לשון המקרא, המרכיב העיקרי של העברית בכל תקופותיה, כבר נחקרה רבות, ואילו הסוגים האחרים רבי הכמות, כגון לשון מגילות קומראן מפאת הכחדתה ולשון הפיוטים מפאת מלאכותיותה הפיוטית, לא זכו להמשך נרחב בעידנים המאוחרים.

אחת ההפתעות הנעימות היא המדור 'הערות אטימולוגיות' המלווה ערכים מסוימים או סדרה של ערכים הקשורים זה בזה, כגון תרגם ובנותיה. מדור זה סוקר את ספרות המחקר הנוגע לעניין, תוך כדי הסקת מסקנות או כיווני סבירות בזהירות נעימה ומאוזנת. הגישה לספרות המחקר המתאפשרת ממילון זה היא יתרון עצום ותועלת מרובה, דוגמת המדור המקביל במילון החשוב של האד' קרדי, מילון העברית המקראית. במידה שהמחקר מוצג ובמידה שציוניו והדיון בו מוצאים את מקומם במילון הזה, יש תרומה נכבדה, נוסף על הפעולות השוטפות של בחירת מובאות מן

המאגרים השלמים, הצגת מידע על פי המילונים הקיימים ומחקר על-אתר בעת סידור הערך.

יחזקאל קוטשר סקר את המצוי והציג את הראוי במאמרו המכונן "מצב המחקר של לשון חז"ל (בעיקר במילונות) ותפקידיו" (ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, רמת-גן תשל"ב, עמ' 3–28). מלבד הצורך להתבסס על כתבי יד מובחרים, ולעתיד, כך דומני, על המידע הלשוני ששרד בכל עדי הנוסח של יצירה מסוימת, העמיד קוטשר על ייחודם של הניבים השונים בלשון חכמים: לשון התנאים לחוד ולשון האמוראים לחוד. אשר לתקופת האמוראים, המחקר התלמודי של היום יודע למקד חלוקה זו אף יותר ולהבחין בין לשון האמוראים לבין לשון סתם התלמוד. שכבה זו, סתם התלמוד, כשם שיש בה מינוח משלה ומושגי הפשטה משלה, כן נבדלת היא מבחינת שימושיה הלשוניים. יש אפוא מקום במקרים מסוימים לכידול תת-משמעים ולזיהוי לשון התנאים שבתנאים, כשלשון סתם התלמוד היא אחת מהם. או כלך לדרך זו: סתם התלמוד בתור שכבה עריכתית אנונימית מאוחרת הוא המספק פירושים, הסברים והגדרות. כשנרצה לבודד לשון תנאים ולפרשה בפני עצמה, שומה עלינו לפעמים להשתחרר מהשפעת סתם התלמוד. אין זו משימה קלה משום שסתם התלמוד, בהיותו שכבה מפרשת ומגדירה, כבר השפיע רבות על המפרשים ועל בעלי המילונים.

הרי דוגמה מאחד הערכים שבחוברת "ערכי מילון", הערך תָּרַף שבשורש תרפ, בעמודים 34–35. ארשה לעצמי להרחיב קצת על הערך הנזכר מתוך שערכתי מחקר עצמאי על מושג סתום זה, תורף שהוא חלק של שטר. בצדק הפריד המחבר תורף של שטר משאר ערכי תורף, עד שתיתוסף סבירות לניסיונות לקשר ביניהם. **תורף של שטר** מוזכר לרוב בהקשר גטי נשים, אבל גם שטרי מקח וממכר, ויש בין המובאות מעין תיאור מוחשי:

תנו רבנן שנים אדוקין בשטר מלוה אומ' שלי הוא ונפל ממני ומצאתיו ולוה או' שלך היה ופרעתיו לך יתקיים השטר בחותמיו דברי ר' רבן שמעון בן גמל' או' יחלוקו (בבא מציעא ז ע"א, כ"י המבורג 165).

על מחלוקת זו נאמר:

א"ר אלעזר מחלוקת בששניהם אדוקין בטופס ושניהם אדוקין בתורף אבל אחד אדוק בטופס ואחד אדוק בתורף זה נוטל טופס וזה נוטל תורף (בבא מציעא ז ע"ב, כ"י המבורג; מובאה 5 בערך).

לפי זה תורף הוא מקום מסוים מאוד בשטר, ואפשר להחזיק בו לכדו ואף לנתק אותו משאר השטר. **תורף של שטר** אינו מופיע בלשון התנאים כלל אלא בלשון האמוראים, וממנה ואילך. בחוברת "ערכי מילון" הובאו תשע מובאות מתוך 57 היקרויות במאגר. שבע מתוך התשע הן מלשון האמוראים ושתיים מלשון הגאונים. השתיים האחרונות באות בתת-ערך אשר לו הגדרה לעצמו. בשבע המובאות מספרות האמוראים באות תחילה שלוש מן הירושלמי ואחריהן ארבע מן הבבלי. לתת-ערך זה צורפה הגדרה בזה הלשון: "תורף – החלק המשתנה בשטר; הוא הושאר ריק, ואחר כך מילאו בו את הפרטים המיוחדים לכל מקרה, כגון שם, זמן, מקום (החלק הקבוע בשטר נקרא טַפְס)."

מקור הגדרה זו במסורת המילונאית מקדמת דנה, וכך הוא בערוך של ר' נתן (המאה השתים-עשרה), על פי המשנה:

הכותב תופסי [=טופסי] גיטיס צריך שיניח מקום האיש ומקום האשה ומקום הזמן. שטר מלוה צריך שיניח מקום הלוה ומקום המלוה ומקום המעות ומקום הזמן. שטרי מקח צריך שיניח מקום הלוקח ומקום המוכר ומקום המעות ומקום השרה ומקום הזמן מפני התקנה. ר' יהודה פוסל בכולם. ר' לעזר מכשיר בכולם חוץ מגיטי נשים שנ' "וכתב לה" (דברים כד, א), לשמה (גיטין ג, ב).

על זאת מעיר ר' נתן בעל הערוך:

הכותב טופסי גיטין צריך שיניח מקום האיש ומקום האשה ומקום הזמן וכו' זהו תורף, והשאר טופס (ערוך, ערך טפס).

כלומר, כל המקומות שבשטר שהסופר צריך להניח ולא למלא בהם פרטי העסקה נקראים תורף. וכך פירש גם רש"י:

ותורף גילוי של שטר, מקום הלוה והמלוה והמעות והזמן; טופס, שאר כל לשון השטר (גיטין טז ע"ב).

מניין למפרשים פירוש זה?

במשנה דלעיל חלק ר' יהודה על הרשות שניתנה לסופר להכין את הטופס לפני מעמד הגירושין ולהשלים אחר כך רק את שם האיש, שם האישה והזמן. עמדתו של ר' יהודה, שאסור לסופר להכין טופס מראש, הוסברה על ידי סתם התלמוד כך:

ר' יהודה פוסל בכולן. גזר טופס אטו תורף, גזר שטרות אטו גיטין (גיטין כו ע"א). ר' יהודה אוסר לכתוב מראש אפילו את הטופס, בגזרת המותר משום האסור. לכן אסר את כתיבת כל טופס השטר מראש, נוסף על האיסור המקורי שרק מקום האיש, מקום האישה ומקום הזמן אסורים להיכתב; ובלשון התלמוד: "גזר טופס אטו תורף" – אסר את כתיבת הטופס משום האיסור היסודי לכתוב את מקום האיש, מקום האישה ומקום הזמן. המקומות האלה בשטר נקראים בלשון התלמוד תורף, ומכאן ההגדרה המקובלת. היקרות מכוננת זו לא הובאה בערך הנידון, ושמה כדאי להוסיף אותה.

אולם ההגדרה הזאת של סתם התלמוד איננה מתאימה לסוגיות הירושלמי, וכבר הסיקו מפרשי הירושלמי כן ופירשו בשיטה אחרת, שלא כהגדרת רש"י ובעל הערוך.

בירושלמי תורף הוא דבר שונה ממקום האיש והאישה והזמן. שהרי אמרו שם: "צריך שיניח תורפו שלגט עמו" (ירושלמי גיטין ב, ה, מד ע"ב ועמ' 1061); שרידי ירושלמי, עמ' 224), ובסוגיה אחרת "ותורפו עמו" (ירושלמי גיטין ג, ב, מד ע"ד; עמ' 1063).

הלשון "צריך שיניח" מנוסח על פי לשון המשנה "צריך שיניח מקום האיש" וכו', ומוסיף הירושלמי, לא רק המקומות הללו, אלא גם התורף. הרי אין אותם מקומות נקראים תורף, והוא משהו אחר ונוסף עליהם. על כן לא הצליחו מפרשי הירושלמי להשתמש בהגדרת תורף שבפירושו רש"י על הבבלי על פי דברי סתם התלמוד שם, והם בחרו בדיבור "הרי את מותרת לכל אדם" הנקרא גופו של גט במשנה בפרק ט.

אני מציע שיש כמה סיבות לזהות את התורף בביטוי הארמי "ודין להוי לכי מני ספר תרכין וגט שבקין" ('וזה יהיה לך ממני ספר כריתות וגט גירושין'), הנקרא אף הוא גופו של גט באותה משנה. כמוהו מופיע בגט שנמצא במצדה כסעיף אחרון, ויש על מה לסמוך לראות בו, ובמיוחד כצורתו בגט מצדה, מעין ὑπογραφέ של היוונים:

ג	גטין ט, ג	(מורבעת 19)
ודן די יהויי ליך מיני ספר תירוכין ואיגרת	שיבוקין	ודין להוי לכי מני ספר תרכין וגט שבקין
לימהך להיתנסבה לכל גבר דיתצביין.		כדין משה ויהודאי.

הנוהג בעולם העתיק חייב שבעל השטר עצמו יכתוב סעיף אחרון זה בכל השטרות, ולכן אל יכתבנו הסופר, לדעת מי שאוסר לכתוב תורף בטופס, אלא בעל השטר כתב את התורף כמו ידיו, ועל הסופר אפוא להניח את התורף עם שאר המקומות שהוא מניח. מתברר שההיקריות הראשונות בערך שלפנינו, מובאות 1-3, הבאות מן הירושלמי, אינן תואמות את ההגדרה הבאה בראש תת-ערך זה על פי סתם התלמוד הבבלי. יש להניח שהשימוש הלשוני של הירושלמי הוא הקדום, ובכך יש הצדקה שלמה לפתוח את הערך במובאות שבירושלמי דווקא, אלא שמובאות אלה צריכות הגדרה אחרת משלהן, ולדעתי היא: 'סעיף החיתום בשטרות שבו מתחייב בעל השטר ומעניק תוקף לעסקה'. ההגדרה המקובלת צריכה לבוא עם מובאות סתם התלמוד של הבבלי בתת-ערך לעצמן.

אינני אומר: קבלו את דעתי במסקנה הספציפית הזאת. אני רק טוען שיש תועלת בהכנת מחקרים אשר מסקנותיהם יובאו בדיון שבסוף הערך עם ההערות האטימולוגיות, והן תלמדנה על הקושי או על היעדר הגדרה בטוחה לחלק מן המובאות. כדאי אפוא בתקופת הכנת גוף המילון, תקופה הבאה עלינו לטובה, שייערכו מחקרים לעומק על מבחר מילים קשות ומנוחים טכניים בלשון חכמים לפני כתיבת הערך. היעדר מחקרים כאלה מדגים את הקושי בייחוס המובאות להגדרות המקובלות, הגדרה העשויה להיות זרה למובאה זו או אחרת.

בהערות האטימולוגיות היפות בסוף הערך הנידון כתוב בין השאר: "יאסטרוב (עמ' 1658), מגדיר תורף (כך הוא מנקד!): that which makes a debt collectable from real estate, mortgage, ומכאן הוא גוזרו מן תָּרַף=טָרַף[!], ומפנה לטִיָּרָפָא = השטר המסמך "לטרוף" מהלקוחות; והדברים רחוקים".

אכן יאסטרוב כרך יחד עם תורף את טירפא, השטר המאפשר לטרוף מלקוח נכס שמושכן קודם לכן למלווה שהלווה לאותו מוכר לפני שמכר ללקוח זה. אולם לא השווה יאסטרוב בין השניים לגמרי כפי שמשמע מן הכתוב בהערות האטימולוגיות, אלא כך לשונו: "that which makes a debt collectable from real estate, mortgage; transf. that passage in a document which makes it binding". אין כאן אפוא בלבול מוטעה של שני מושגים שונים, אלא ניסיון (לא מוצלח במיוחד) לגזור שימוש אחד מן השני כשהמונח מושאל משימוש אחד לשימוש אחר (transf.).

אולם הטעות שיוחסה ליאסטרוב אכן נקרית בתוך הערך שלפנינו. במובאה מספר 2, הבאה מן הירושלמי, אנו קוראים:

תיפתר שבא סיקריקון וגזל וחמס, לא הספיק לכתוב תרפו עד שיבוא סיקריקון לכל העולם (ירושלמי גיטין ה, ו, מז ב).

מובאה זו אין לה מקום בערך תורף הנידון. אכן יש חילופי טי"ת ותי"ו בירושלמי. "לכתוב תורפו" אינו שונה מ"לכתוב טורפו" – שניהם עניין טריפת לקוחות, ואין ל"תורף" זה מקום בערך תורף אלא מקומו בערך טורף. השוואה בין "לכתוב טורפו" בירושלמי גיטין פרק ה, הבא במאגרים בערך טרף, ובין "לכתוב תורפו", הבא במאגרים ובערכי מילון בערך תרף, מלמדת בעליל שבמילה אחת עסיקינן, ואין בין שתי ההיקרויות אלא שינוי כתיב של טי"ת ותי"ו, כרגיל בירושלמי.

ערכי מילון, עמ' 34, ערך תרף

"מאגרים", ערך טרף

תיפתר שבא סיקריקון וגזל וחמס לא הספיק לכתוב תרפו עד שיבוא סיקריקון לכל העולם שלא תהא הלכה למחצה (ירושלמי גיטין ה, ו, מז ע"ב; עמ' 1076).

ראובן גזל שדה משמעון ונתנה מתנה ללוי והלך לוי ומכרה ליהודה ובא שמעון וטרפה מיהודה... ראובן גזל שדה משמעון ומכרה ללוי ולא הספיק לכתוב טרפו עד שמת דמאן היא רב הונא וחייה בריה דרב חד אמר אם כתב שטר טרפו, של ראובן ואם לאו של לוי היא (ירושלמי גיטין ה, ג, מו ע"ד; עמ' 1074).

הלשון "לא הספיק לכתוב תרפו עד שיבוא סיקריקון לכל העולם" במובאה השנייה בערך תורף מקביל הקבלה סגנונית ועניינית שלמה ללשון "לא הספיק לכתוב טרפו עד שמת" השייך לערך טורף. בשניהם מדובר בקונה מן הגולן, שהרי אף סיקריקון גולן הוא, ובשניהם לא הספיק הנגזל לקבל שטר טורף כדי לטרוף מן הקונה את השדה שנגזל ממנו. אמור מכאן, שטר טורף לחוד ותורפו של שטר לחוד.

כמובן אין התיקונים הללו אמורים על שעת לחץ בדיעבד, אלא ללמד יצאו לקראת שעת רוגע לעתיד לבוא. בנידון – החלוקה לערכים הקיימת כבר במאגרים היא שגרמה כתיבת ערכי המילון היא ההזדמנות גם לבדוק ולתקן את שנעשה במאגרים. אציע אפוא כמה הצעות מעשיות, שמא ניתן לשקול לפחות מקצתן:

– להשלים מפתח לספרות מחקרית לפי לקסמות, כפי שנמסר לנו בעבר על היזמה ועל הפעילות בהכנת מפתח כזה.

– לכלול את המפתח לספרות המחקר בתוך האתר על יד כל ערך הנוגע לו.

– לזיזם ולהזמין מחקרי מילים לעומק לקבוצה מובחרת של ערכים קשים, וכבר העלה האד' טל רעיון זה בדיון הקודם.

– ראוי שהמחקרים החדשים שייכתבו עבור המילון יפורסמו במדור מיוחד בתוך האתר, עם קישורים בתוך הערכים הרלוונטיים.

– יש להסב את שם האתר ל"המילון ההיסטורי ללשון העברית". המילה מאגרים תופיע בתת-כותרת המתארת את תכולת האוצר. עם הסבת השם יהפוך האתר למילון עצמו, ובו ייבנו הערכים.

– על יד כל ערך של אוצר כל ההיקריות כפי שהוא היום, כלומר הקונקורדנצייה, יהיה סימן לפתיחת חלון ובו הערך המילוני שילך ויירקם לכל עיול ועיול.
– להעמיד את האתר לכל משתמש חדש חנם אין כסף, לפחות לתקופה ניסיונית, לקראת תכנון אפשרי של שימוש קבוע בחינם.

א' ממך: בדיון הראשון על דרכה של האקדמיה ללשון העברית, בישיבתה השלוש מאות ואחת, העליתי בקצרה ארבעה עניינים לדיון: חיזוק דמותה של האקדמיה בציבור הרחב, כגון על ידי פעילותה במכון מזי"א; הפקת מהדורות של טקסטים חשובים דוגמת הירושלמי; הפקת דקדוק שלם ומוסמך, לפחות בתחום הצורות של העברית החדשה; וזירוז כתיבת הערכים במילון ההיסטורי. כעת אני מבקש להרחיב בעניין הרכיבי: המילון ההיסטורי.

ואולי לפני כן תרשו לי הערה על עניין שהזמן גרמו בנוגע לדמות האקדמיה בציבור: בעת האחרונה הפיקה האקדמיה חוברת קטנה בשם "60 מילים – הזמנה לטיול בעברית". החוברת מעוצבת להפליא ומלווה באיורים נחמדים מאוד של אנגלמאיר. הפצתה נעשית דרך רשות הטבע והגנים הלאומיים מפסח ואילך, והיא חולקה לחברי האקדמיה בישיבה הקודמת. ככל שאני מתרשם, החוברת מתקבלת בציבור יפה מאוד. אינני יודע אם כתבו עליה בעיתונים, אבל שמעתי בגלי צה"ל בתכנית "המילה האחרונה" ששודרה בז' באייר (12 במאי 2008) את עירית לינור וקובי אריאלי מייחדים לה דקות אחדות ומדברים באהדה רבה ובגאווה עליה ועל הישגי הלשון העברית ותחזיתה ברורותינו. הנה דבר קטן יחסית שהוא גם יפה וגם מועיל ושכרו בצדו.

אני חוזר למילון ההיסטורי: בחשבון פשוט ראינו שלפי הניסיון שהצטבר בכתיבת הערכים עד כה, ההספק הוא של כחצי אחוז של כלל המילון בשנה. לפי חישוב סטטיסטי גם ביותר נדרשות בקצב זה כמאתיים שנה לכתיבת מלוא הערכים של המילון על יסוד מסד הנתונים הקיים היום, כלומר בלא לשון המקרא ובלא החֶסֶד הגדול של השנים 1050–1750; לכשתתמלא סאתה (על דרך החיוב) של תקופה זו, נצטרך עוד כמאה שנה, ובסך הכול כשלוש מאות שנה. ספק אם לפני כחמישים שנה ראו מייסדי המילון בחזונום את אחרית הימים הזאת.

לפי הבטחתו של האד' טל, ראש מערכת המילון, בישיבה הקודמת, להכפיל את צוות כתיבת הערכים הקיים, כלומר מעובד אחד לשניים, כבר הרווחנו מאה וחמישים שנה. אבל גם זה אינו חלום חיינו. זה קצב שעומד ביחס הפוך לקצב העבודה בחמישים השנים הראשונות בהתקנת אלפי טקסטים, בניתוח הערכים ובהעמדת מסד נתונים ותשתית למילון, ובכלל – להספק האדיר שהספיקו עובדי שני המדורים בתחום זה. חזון רחוק כזה עלול לרפות ידיים. אדם אינו משקיע ברכישת סחורה שתימסר לידיו רק בעוד מאה וחמישים שנה, ואפילו לא בעוד חמישים שנה.

נכון, נשיאי האקדמיה ועובדיה במשך היובל הראשון לקיומה ראויים לכל שבח על ההישגים העצומים שהשיגו עד כה, וביותר ראוי לשבח הנשיא הנוכחי על התנופה, על התמורה ועל התרומה של השנים האחרונות.

שמעתי אומרים שאין כל צורך במילון, כי "מאגרים" שכבר עומדים לרשות הציבור זה כעשור, כלומר הטקסטים וניתוחם המורפולוגי, תוך מיון הערכים מצד הוראתם, הם

כבר מילון, ואין צורך כלל בכתיבת ערכים ובהצבת החומר בצורת מילון. אכן לשיטתם של אלו, אם מאגר הטקסטים המצויד במנוע חיפוש הוא תחליף טוב למילון, אין צורך בכתיבת ערכים, וממילא אין צורך בצוות לכתיבת ערכים.

אבל תחליף מילון אינו מילון. משל למה הדבר דומה? לתחליפי ההגדרה, כגון "כמשמעו" במחברת מנחם בן סרוק או "מערוף" בכתאב אלאצול לרבי יונה אבן ג'נאח ומקבילו "ידוע" בתרגומו לספר השרשים; תחליף הגדרה אינו הגדרה ותחליף מילון אינו מילון. החומר מוצג היום רק כטקסט רצוף או כערכים נפרדים, ערך ערך לעצמו במבנה שלדי ובלי התמונה הפרשנית הכוללת, בלי ההרצאה על ההתפתחות ההיסטורית של השורש, על שימושי והוראותיו. ומי שכונה את החומר כפי שהוא היום "מאגרים" יפה כינה. הלוא הם מאגרים שאפשר לחפש בהם ואפשר לחקור אותם, אבל הם אינם מילון. גם דוגמיות המילון הקטנות שהוצגו עד כה, הן בחוברת לדוגמה של השורש ער"ב הן בהרצאות של ד"ר גבריאל בירנבאום, מראות בעליל שהמאגרים הם מקור לא אכזב לחיפוש ולמחקר; אבל הם עדיין במצב גולמי, ואף על פי שכיניתי אותם "מסד נתונים", עריכתם פחותה משל מסד נתונים, ומכל מקום הם אינם מילון.

המילון עדיין לא נכתב. הוא צריך להיכתב ואין ספק בעיניי שייכתב. ואם האקדמיה לא תכתוב אותו, ימצאו אנשים שישלחו ידם במלאכת האקדמיה ויכתבו אותו, והוא כמובן לא יהיה אותו המילון שאנחנו רואים בעיני רוחנו. אם האקדמיה לא תקטוף את הפרות שצימחה התשתית העצומה שהועמדה עד כה, חזקה על האופורטוניסטים המחבלים בכרמים שיקטפו גם את הפרות הללו, שהם לא עמלו בהם ולא גידלו אותם. מה אני מציע לעשות כדי להכניס את עניין כתיבת הערכים לתנופה?

לכאורה התשתית שהוכנה עד היום בשלה לקטיפת הפרות, ומה שצריך לעשות הוא לתגבר את צוות כתיבת הערכים עשרת מונים. כל העבודה עד כה, גם בהתקנת הטקסטים וגם בניית הערכים, נעשתה ונעשית בעבודת צוות או בעבודות צוותים, ואין סיבה שדווקא כתיבת הערכים תיעשה בידי אדם אחד או שניים. גם כתיבת הערכים יכולה להיעשות בידי צוותי עבודה מקבילים, ובלבד שיהיה עורך אחראי ועורכי משנה שידאגו להאחדה ולביקורת כללית.

רבתיי, מצד ההיקף המילון הזה אינו מילון במובן הרגיל. ערכיו יחרגו מהיקף של לקסיקון וידמו יותר לערכים אנציקלופדיים, והרי אנציקלופדיות נכתבות על ידי צוותים. ואין לחשוש כלל לקדרה של שותפים. על ידי עורכים ועורכי משנה הוצאת בריל מוציאה בשבע שנים אנציקלופדיה של אלפי ערכים, תוך תזמור מאות מחברים מכל רחבי תבל, והכול בתבנית דיגיטלית ובדואר אלקטרוני. מפעל פרידברג לגניזה החליט לפני כעשור לקטלג, לצלם, לתעתק ולתרגם, כלומר להוציא לאור במבצע ענק, את רבע מיליון דפי הגניזה הפזורים בכעשרים ספריות ברחבי תבל. לצורך כך הקים המפעל 17 צוותים על פי מקצועות הגניזה, מערכת, וצוות מחשוב מעולה. אני מלווה את הפרויקט הזה מראשיתו. אחרי עשר שנות עבודה שכללה גם גישושים, גם ניסויים וטעויות וגם החלפת צוותים מסוימים, אתר הגניזה של פרידברג הושק ויצא לאור. אינני אומר שכתובת הערכים למילון ההיסטורי היא בדיוק אותו סוג המלאכה של בריל או של פרידברג. רציתי להראות בדוגמות אלה רק שמיזמי ענק הם בני ביצוע אם משקיעים בהם את הכוחות הנדרשים ואת העבודה ההכרחית.

על כן אני מציע לפנות למתנדבים מומחים, קודם כול מקרב חברי האקדמיה, שיתגייסו לכתיבת ערכים. רבים מחברי האקדמיה עסקו בסוג זה או אחר של עשייה לקסיקוגרפית. למשל האד' ברויאר עוסק במילון העברית של האמוראים, ואף פרסם ערכים ממנו במסגרת מאמר בלשונו סט (תשס"ז); האד' בן-טולילה מכין מילון לניב החכתייה, הספרדית היהודית של צפון מרוקו; האד' בלאו פרסם מילון לטקסטים ערביים יהודיים מימי הביניים; האד' קיסטר פרסם בתרביץ עו (תשס"ז) מאמר על "שירת בני מערבא", ובו בירורים לקסיקליים רבים; האד' אורנן פרסם את מילון המילים האובדות מתקופת תחיית הלשון; האד' דותן פרסם את ספרו, ניצנים ראשונים בחכמת המילים; הגב' שורצולד מפרסמת כעת מילון סינפטי לתרגומי ההגדה של פסח ללאדינו; ואני מתנצל בפני אלו שאיני מזכיר את שמותיהם ואת מחקריהם ופרסומיהם, כי ביקשתי רק להדגים ולא למצות. ויש עובדים לשעבר של האקדמיה, גמלאים היום, שרכשו ניסיון רב בהיבט זה או אחר של לקסיקוגרפיה, והם מכירים את חומרי האקדמיה מבפנים. מעגל אחר של אנשים שצברו ניסיון ומומחיות בכתיבת מילונים נמצא מחוץ לאקדמיה, ואפשר לפנות גם אליהם.

מה תהיה התמורה של כל המתנדבים? השותפים לכתיבת הערכים יקבלו את מלוא המְזֶפָה על חלקם, ומזה משתמע שהם גם יישאו באחריות לאותו החלק. מילונים גדולים אחדים בעולם נסתייעו בעבודת מתנדבים, ואני מציע להקצות עובדים לכתיבת הערכים גם מהמדורים הקיימים. את החומרים למילון במאגרי האקדמיה צריך לחלק בצורה סבירה, לפי מספר החוקרים שישתלבו בכתיבת הערכים, לפי אותיות או חלקי אותיות. אפשר למשל לתת לכל חוקר בשלב הראשון כמאה עמודי מחשב בצורה אלקטרונית או בתדפיס, לפי בחירתו.

וייתכן שכדאי להתרכז תחילה בעיבוד החומר של התקופה החדשה דווקא, כי הוא קל יותר מבחינות מסוימות, ובחתימתו נוכל לפחות להציג מילון לעברית החדשה בהגדרתה הרחבה ביותר, כלומר משנת 1750 ואילך. עצם ההתמקדות בתקופה אחת יעמיד סדרה של אלפי שאלות שאפשר להציען לחוקרים רבים, צעירים ומבוגרים, שיגלו בהן עניין ויוכלו לעסוק בהן במקביל לעבודה הלקסיקוגרפית השיטתית באקדמיה על התקופות הקדומות יותר.

כמידה רבה טיב המלאכה שלפנינו הוא בחירת הדוגמות המוצלחות ביותר, ולמעשה פעולת מחיקה, שהרי לפי הכלל הידוע, "too much information is no information". ולכן בשלב הראשון צריך לדלל את הדוגמות. אינני מקנא במי שיתבקש לעבור על מאות אלפי הדוגמות של המיליות את, אל, על, כי ודומותיהן, וייתכן שהגיע הזמן לדלל ערכים אלו כבר מן השורש, כלומר מן הקונקורדנציות שעושים לחיבורים אחרי שלב ההתקנה, ולהשאיר רק את ההיקריות שהמתקנים ומנחחי הערכים העירו עליהן שהן ראויות לבוא במילון. מה שדרוש לכל המתנדבים זה מדריך מדויק ודוגמה מוצלחת במיוחד. ההגדרה אינה העיקר, אלא המיון והעריכה. את ההגדרות יוכלו למלא העורך ועורכי המשנה.

אני יודע על הפער של שבע מאות השנים שבין 1050–1750, אבל אם אנחנו חותרים לכתיבת מילון, הבה נציג בצורת מילון את מה שיש, את מה שהותקן ונותח, ונשאיר מקום להשלמות; בלאו הכי יהיה תמיד מקום להשלמות.

לא אמרתי שאם נעמוד במבצע זה ונסיים את המלאכה בטווח של שנים אחדות, תיתם מלאכת המילון ההיסטורי, ודאי שלא. לא נתכוונתי אלא ליצירת אב-טיפוס למילון שצריך להשלים בו בהתמדה את החסר, שיהיה טעון שכלול דרך קבע ויצריך הפקת מהדורות משוכחות יותר ומנופות יותר מזמן לזמן. לאלו שחוששים להיקף אני אומר שהמוצר המוגמר יהיה בסופו של דבר תקליטור או מילון מקוון באתר האקדמיה במרשתת. אני מציע שנעשה ניסוי. אם נצליח, נתקדם.

מ' קיסטר: אדבר על המילון ההיסטורי – אוצר הטקסטים של העברית. לפני כחמישים שנה, בשנת תשי"ח, החלה פעולתו של מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית, שנים רבות בניצוחו של זאב בן-חיים ובשנים האחרונות בניצוחו של האד' טל. בדבריי הבאים אדבר רק על חלקיו הקדומים של המילון ולא על מדור העברית החדשה, שאותו אני מכיר כלל, אם כי ברור שחשיבותו רבה ביותר.

דומני שכולנו יודעים את גודל המשימה ליצור תשתית ראויה לטיפול לקסיקלי בעברית הקדומה (ימי בית שני, לשון חז"ל, פיוט, קראים ועוד): איתור כל כתבי היד של החיבורים; בחירה בכתב היד השלם הטוב ביותר של החיבור; קריאה מחדש בכתב היד הזה והעתקתו בצירוף חילופי גרסאות נבחרים מכתבי יד אחרים (וזו אינה עבודה פשוטה וקלה וטכנית); ובעיקר ניתוח כל מילה ומילה לפי שורשה, צורתה ומשמעותה. זה מפעל אדירים שנעשה בכוחות מעטים, והוא קרוב להשלמתו לפי המתכונת שנקבעה לו: רובם של הטקסטים של מדור הספרות העתיקה שלאחר חתימת המקרא הותקנו. חסרות רבות ממגילות קומראן, קורפוס חשוב מאין כמוהו, ועוד טקסטים ההולכים ומתפרסמים. האקדמיה יכולה להתגאות במפעלה ולראות בו את אחד ההישגים החשובים שלה, הישג שהושג בתקציב דל ובתחושה חריפה של מחסור בעובדים. יש להודות לעומדים בראש המפעל ולמלומדים החשובים, איש איש בתחומו, עובדי האקדמיה, ששקדו בצניעות על הקריאה, ההתקנה והניתוח. המפעל נעשה מראשיתו בצורה ממוחשבת, שהייתה מהפכנית בימים ההם, ובשל כך לא נתיישן.

כאמור יש תשתית לקסיקוגרפית עשירה לחומר שלאחר חתימת המקרא, אך אין טיפול בלשון המקרא. הסיבה לכך בעיקרה הייתה אישית. כפי שאמר בן-חיים באחת מישיבות מערכת המילון, כל זמן שטור-סיני היה בחיים, לא נגעו בלשון המקרא, אבל הכוונה הייתה לחזור ולעסוק בה. מן הראוי לשוב ולכלול את לשון המקרא ואת לשון בית ראשון במפעל המילון.

חטיבת הלשון של ימי הביניים לא טופלה כלל מבחינה לקסיקוגרפית. התבשרנו בכשורה הטובה של הכנת ספרי המקורות לתקופה זו. אבל לפי הבנתי, ההתקנה והניתוח הלשוני של הטקסטים כמעט לא החלו. משימה חשובה ודחופה היא לעשות בשנים הבאות לספרות ימי הביניים את שנעשה בשנים שעברו במדור הספרות העתיקה, ובד בבד להשלים את החסר במדור הספרות העתיקה, ויש לא מעט מה להשלים – לפחות בתחום הצגת הביבליוגרפיה וכתבי היד ובאופן החיפוש הממוחשב. ועם זאת מילואים אלה אינם לא לימים ולא לחודשים (על השלמות גדולות יותר אדבר להלן). בלי חטיבת הלשון של ימי הביניים, וכמובן בלי החומר של הספרות העברית החדשה, אי אפשר לחשוב על מילון היסטורי מקיף ללשון העברית, ואי אפשר אפילו לחשוב על

מילון היסטורי מצומצם ומקוצר של הלשון העברית, מעין הרחבה ושיפור של מילון בן־יהודה לשימוש המשכיל.

נחזור למילון ההיסטורי בתחום הספרות העתיקה. אצטט את דברי האד' טל מספר יובל החמישים של האקדמיה ללשון העברית: "המילון ההיסטורי הוא עדיין תכלית עבודת המפעל וגולת־הכותרת שלה, אך הוא חזון לשנים הבאות. ואילו ארכיון הקבע של הלשון העברית קורם עור וגידים והוא כבר קיים". כיוצא בזה אמר בן־חיים: "מילונים דרכם להתיישן כעבור זמן, וככל שמילון – ובמדעי מדובר – מקדים להתיישן סימן טוב הוא למקצועות הבלשנות ולחקר הספרות של אותה הלשון, כי השיגו הכרות חדשות. אם כן עלינו לקוות שגם המילון ההיסטורי שעוד לא יצא לאור יתיישן בזמן מן הזמנים. ואולם הארכיון האמור לעולם לא תיפגם אקטואליותו".

אסיף על דברי טל ובן־חיים משלי: הארכיון האמור, לא רק ארכיון של מילים הוא, אלא גם ארכיון של טקסטים – מועתקים על פי כתב היד השלם הטוב ביותר, מנותחים ומעובדים. לא זו בלבד שהעמדתם המדויקת של הטקסטים פתחה אופקים חדשים בפני העוסקים בספרות חז"ל, אלא שהוצאת 'מאגרים' לשימוש הקהל הרחב פתחה בצורה חסרת תקדים את השימוש בפיוט הקדום. חוקרים ואף תלמידים מתקדמים שעניינם לשון, מגילות מדבר יהודה, ספרות חז"ל, מקרא ותחומים אחרים – משתמשים יותר ויותר באוצרות הגנוזים של הפיוט שעכשיו אפשר להגיע אליהם בקלות יחסית. והדברים רק יוטבו אם תשופר יכולת החיפוש האלקטרונית, ואני שומע שיש סיכוי שכך יהיה בזמן לא רחוק. זו מהפכה במחקר הטקסטים של היהדות הקדומה. יכול אדם לראות בכל זה רק מוצר לוואי למטרה הסופית, כתיבת המילון. מה לנו, כחוקרי לשון, ולמהפכה זו? איננה בדידהו ואנן בדידן, בהכנות לכתיבת המילון ובכתיבת ערכיו הראשונים. אבל האם בשל הזמן לכתיבת המילון? ואם יבוא אדם וישאלנו מתי יישלם המפעל, הרי לא נדע להשיבו דבר. והאם לא יתיישנו חלקים מסוימים עוד קודם שייכתבו אחרים? לעומת זאת יכול אדם לראות בדברים שהושגו עד עכשיו ובהישגים דומים להם שאפשר להשיג בעתיד מפעל בפני עצמו, מפעל לאומי מן המדרגה הראשונה, שאינו מיועד לאנשי לשון בודדים אלא לחוקרים ולמתעניינים גם בלשון העברית וגם בכל הכתוב בה. לדעתי כך צריך לראות את המפעל. אם פרי העמל של חמישים שנה והתרומה לציבור הוא פרסום אלקטרוני (פרסום אלקטרוני גם הוא פרסום!) של כל הספרות היהודית העתיקה, ניתוחה הלשוני והוצאתה לרשות הציבור – הרי הוא רב מאוד. לשם כך צריך לראות בדברים פרסום, ובהוצאה לרשות הציבור ובחיפוש יעיל ונוח של הציבור – ערך חשוב ביותר לאקדמיה ולמפעל. צריך לראות בהכנת הטקסטים מפעל חשוב בפני עצמו.

החומר הלקסיקלי שנאצר במאגרי מפעל המילון, אפשר לקרוא לו 'אוצר הלשון העברית' – לא פחות! הוא נותן בידי המעיין, איש המקצוע, את הכלים ליצור לעצמו את מפת הערך, וחשיבותה של יכולת זו היא אולי העיקר לאיש המקצוע. הזמן לכתיבת ערכים מקצועיים וגם ערכים לציבור רחב יותר יבשיל אולי עם הכנתם של עוד כלי עזר מכלים שונים ועם ההתקדמות במילון ללשון ימי הביניים, ללשון המקרא ולעברית החדשה. (כמובן לנתוני האוצר יש משמעות רבה גם למורפולוגיה, לתחביר ולניתוחים לשוניים אחרים, ועליהם לא אדבר כאן).

מלאכת כתיבתו של כל ערך וערך במילון קשה ביותר, ואינה דומה לכתיבת ערכים

במילונים ההיסטוריים של לשונות אחרות, קודם כול מפני שספרות חז"ל היא ספרות של מסורת, והמסורות נשארות בצורתן ומשנות את מובנן, או שהן פושטות צורה לשונית אחת ולובשות צורה אחרת; וכן משום ההשפעה של לשון המקרא, עד שאי אפשר להבין את המקור המאוחר בלא להבין איך נתפרשו לו כתובים מקראיים.

מסורות הנשארות בצורתן ומשנות את מובנן, כיצד? ניטול לדוגמה את המימרה "א"ד יוחנן: בשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא, ישראל שעמדו על הר סיני – פסקה זוהמתן, גויים שלא עמדו על הר סיני – לא פסקה זוהמתן". הרי עניינה המקורי של זוהמה הוא מצב הווה כללי, זוהמה אונטולוגית, אבל כאשר התלמוד הבבלי מעיר על מימרה זו: "ופליגא דרבי אבא בר כהנא, דאמר רבי אבא בר כהנא: עד שלשה דורות לא פסקה זוהמא מאבותינו; אברהם הוליד את ישמעאל, יצחק הוליד את עשו, יעקב הוליד שנים עשר שבטים שלא היה בהן שום דופי" (בבלי שבת קמו, ע"א) – הוא מקיש זוהמה שבמימרה לזוהמה שבדברי אבא בר כהנא, שעניינה המקורי פסול, לא יותר. ואילו מקור תלמודי אחר (בבלי עבודה זרה כב, ע"ב) מביא מימרה זו של ר' יוחנן בהקשר של גויים החשודים על הבהמה, וזוהמה היא כאן אפוא כמובן מיני, מובן המצוי לשורש זה"ם במקורות אחרים. נמצא שעלינו להבחין בין משמעותה המקורית של המילה במימרה למשמעותה בהקשרן של שתי סוגיות תלמודיות שהמימרה משולבת בהן.

האד' פרידמן הצביע כאן על מונח הלכתי שמשמעותו עשויה להיות שונה לגמרי במקורות תלמודיים שונים, והראה שאפשר לנסות לעמוד על המשמעויות השונות ויחסן זו לזו רק מבירור מפולש של המקורות לנוסחיהם השונים ושל הראליה. הדוגמה שהביא פרידמן מאלפת ומלמדת על ערכים רבים נוספים, ואולם ערכים 'בעייתיים' מסוגים שונים אינם מוגבלים למונחים טכניים תלמודיים בלבד.

מסורות הפושטות צורה לשונית אחת ולובשות צורה אחרת, כיצד? בקהלת רבה (ז, ב) מצוי הפועל הקפיד כמובן כעס, התרגז. אלא שמוכן זה אינו מתאים לפסוק משמות שעליו באה הדרשה. בדיקה מגלה שמשמעות המילה הקפיד במסורת המקורית הייתה 'התריס', 'הטיח דברים כלפי מעלה', ומסורת הניתנת להתפרש כך נמצאת במקורות מאוחרים בהרבה לקהלת רבה, בשמות רבה (ו, ב).

ואם מסורת אחת מצויה בשני חיבורים תלמודיים שונים, וביניהם הבדלים קלים יחסית בתחום הלכטיקלי, והוא דבר רגיל, הרי יש הכרח לברר מה פשר הדבר: האם המאוחר שבהם שינה את המוקדם? או שמא המקור המאוחר משמר נוסח אחר (אולי לפעמים טוב יותר) מהנוסח המוקדם שנוצל למילון ההיסטורי? או שמא טעות סופר היא זו (כגון חילופי וי"ו ויו"ד שיכלו ליפול בהעתקה של כל מקור)? שאלה קרובה היא באיזו מידה ראוי לפרש מבחינה עניינית ולשונית את ספרי דברים לפי מקבילה קרובה מאוד במכילתא לדברים.

הזכרתי את ההשפעה המכרעת לפעמים של פרשנות כתובים מקראיים על לשון הספרות הבתר-מקראית הקדומה. מיונם של ערכים רבים הכרוכים בפרשנות הניתנת למילות מקרא יהיה אפשרי רק לאחר שיובן איך תפסו המתרגמים הקדומים ופרשני המקרא את מילות המקרא, ולכך אין בידנו שום כלי ברגע זה. חזונו של טור-סיני לטיפול בלשון המקרא היה שמילות לשון המקרא תופלנה גם מצד פירושן במהלך הדורות, וראש כולם בתרגומים הקדומים. ואכן, נראה לי שבלי טיפול במשמעות מילות

המקרא לא יובנו טקסטים רבים, וגם לא תוכר העברית הבתר-מקראית הקדומה הכרה שלמה. איך הופקה במגילת ההודיות המילה **מבלגות** בצירוף **מבלגות פתנים** 'ארס פתנים' מן השורש בל"ג? התשובה היא: לא מן השורש, אלא מפסוק בירמיה (ח, יח): לפי גרסת תרגום השבעים: 'ונשכו אתכם מבלגות'. המילה **תשוקה** בצירוף **לעפר תשוקתו** במגילות קומראן לא תובן ללא הכרת התרגומים הקדומים המתרגמים **תשוקה** בפסוק "ואל אישך תשוקתך" (בראשית ג, טז) לשון תשובה. כיוצא בזה העירני האד' בנימין לפלר, מעובדי המילון ההיסטורי, על הלשון בפיוטו של יוסף בר' ניסן "ארבע שעות כדונג יעבש", שעניינו של **יעבש** כאן 'נמס', והוא יתברר מתרגום יונתן ליואל א, יז.

בעיה מרכזית אחרת היא שעדותו הלשונית והטקסטואלית של כתב יד טוב למדי – פגומה היא. ההחלטה הייתה להכניס רבים ככל האפשר מחילופי הגרסאות הטובים לתוך המאגר, אולם היה קשה לעשות זאת בשפע. עכשיו, ועוד יותר בעתיד הנראה לעין, אפשר להכניס בקלות רבה יותר חילופי נוסחאות חשובים לתוך המאגר, אם כי צריך לחשוב כמובן מה הדרך הטובה ביותר לעשות זאת, וודאי שהדברים תובעים עבודה רבה עד מאוד. החיפוש הלקסיקלי יתעשר מכך מאוד. למשל, ככל הידוע לי אין במאגר אלא נציג מעולה של הנוסח הארץ-ישראלי של המשנה, כתב יד קאופמן, אבל לא נציג של הנוסח הבבלי. וכך אין כל עדות, למשל, לגרסה הבבלית **גוויזות/גוואזיות** במשנה, שעליה מעיד אחד הגאונים "גוואזיות בוא"ר", מילה הממירה את המילה **גמזיות** בנוסח ארץ ישראל אבל עניינה לפי פירוש בני בבל 'ענף', 'עץ' – גרסה שאת שורשיתה ומשמעותה ליבן א"ש רוזנטל. אין זו אלא דוגמה אחת, קטנה, מרבות הכרוכות בחילופי גרסאות, אם במקום שהם קשורים במסורת, כמו בדוגמה זו, ואם במקום שהם קשורים בתופעות אחרות במסירת כתבי היד. ואביא לכך דוגמה אחת מני רבות: קוטשר העמיד במאמר שהוקדש לבעיות לקסיקוגרפיות הכרוכות במילון ההיסטורי על הצורה **שלו** לשלו. צורה זו, שהיא מקורית לפי מה שהראה קוטשר, אינה מתועדת במאגרי המילון ההיסטורי. כאשר יוחלט למצות יותר מן החומר העשיר המצוי בגנזי כתבי היד שלא נבחרו למילון, תהיה זו עבודה פורייה וחשובה מאוד שתארך שנים. איני טוען שכרע עבודה זו היא בראש סולם העדיפויות, אבל הכרה מעין זו מבהירה שגם התקנת החומר של העת העתיקה כפי שהוא מצוי בידינו כיום לא נשלמה אלא לפי שעה.

לא פחות בעייתיים הפיוטים. הם אמנם בני זמנם של מדרשים מאוחרים, אבל לשונם שונה מאוד, והבוחן התקופתי שנקבע – ולא הבוחן הסוגתי – מפריד לפעמים בצורה כמעט מלאכותית בין לשונות מדרשיים, מערפל את ראיית לשון חכמים מצד אחד ולשון הפייטנים מצד אחר ועשוי לעוות את התמונה הלקסיקלית של הערך לא פחות משהוא עשוי להבהיר את התמונה. אבל זו הבעיה הקטנה. בעיה גדולה בהרכבה היא שהפיוטים תלויים לא רק בהבנתן של מילים, לפעמים יחידאיות במקרא, אלא גם במדרשים שאותם הם מפייתים, ולא קל לעמוד על מקורותיהם, ולא קל לעמוד על הבנת הטקסט הפיוטי **הרצוף** שבלעדיו לא תובן המילה הבודדת. כל פיוט צריך ליבון לעצמו ולפירושו ולמדרש שעליו הוא בנוי וכיוצא בזה.

לבסוף יש לעמוד על בעיות התיעוד של הערכים. מי שיבדוק בספרות העברית, ימצא שהצירוף **לשון שלישיית** – 'הלשנה', 'אמירת לשון הרע' – מתועד במדרשי נתחומא. אבל הופעתו הראשונה היא כאלף שנים לפני כן, בספר בן-סירא, אלא שהקטע שבו

מופיע הצירוף לא זכה להישמר בעברית, וכידינו רק תרגומיו. מי שיבוא לכתוב את הערך עולם, לא יוכל לעשות זאת בלא להיזקק לשימוש המילה בארמית, לתרגומים, לשימוש בספר בן-סירא (גם במקומות שלא נשמרו בעברית) ולשימוש בספרים חיצוניים אחרים שלא נשתמרו בעברית. אל רבים מן המקרים הללו אפשר להתוודע באמצעות הספרות המדעית, ופירוש הדבר שיש לחזק מאוד את רישום הספרות המדעית במפעל – ברוח דבריו של האד' פרידמן. ואולם גם לאחר ההתוודעות אל הספרות המדעית כתיבת הערך מחייבת דיונים ארוכים גם בטקסטים לא-עבריים, ובוודאי קשה לכתוב בזריזות ערכים כה מסובכים, ואלו אינם מעטים.

התנסות בכתיבת ערכים אף כיום אין בה רע: היא עשויה לעזור בהכוונת העבודה, במציאת בעיות לקסיקליות בצורת הכתיבה הנוכחית ובאיתור שגיאות, והיא עשויה להעמיד על כיוונים ועל בעיות בלקסיקוגרפיה שיעזרו להתוויית דרך איסוף החומר. ואולם החומר שעל המילונאי להתמודד אתו בכתיבת הערכים הוא כה סבוך ומסועף שאיני סבור שמילון העברית הבתר-מקראית יכול להיכתב עתה. אין לצפות מן המילונאי לעמוד על גלגוליו של המקור, על התוכן ועל ההקשר, על ההלכה, על הסוגיא לכתבי היד שלה, על דרכי המדרש ועל קשרי התלות בין מקורות מקבילים ובין מסורות.

ושוב אחזור על עיקר דבריהם של שני מנהלי המפעל הזה: "המילון ההיסטורי... הוא חזון לשנים הבאות. ואילו ארכיון הקבע של הלשון העברית קורם עור וגידים והוא כבר קיים" (טל); "מילונים דרכם להתיישן... גם המילון ההיסטורי... ואולם הארכיון האמור לעולם לא תיפגם אקטואליותו" (בן-חיים). איני יודע מה הייתה דעתו של בן-חיים לו היה אתנו כאן היום, אני יודע שאני חלוק בכמה גופי דברים על האד' טל. איני מביא אפוא את דבריהם אלא כדי להעמיד מתוכם על דעתי שלי, ולו גם בניגוד לדעתם: עלינו להחזיק קודם כול במה שקיים ולפתח אותו ככל יכולתנו, לקיים את מה שלעולם לא תיפגם אקטואליותו, לקיים דבר שהוא מפעל לאומי כולל לאנשי לשון וספרות (והדגש במפעל יהיה כמובן על הצד הלשוני). יש לקוות שמילון היסטורי ייכתב בעוד שנים, אבל הדרך אליו חשובה לא פחות, אולי יותר, מעצם עשייתו, כאמור בשיר הידוע של קוואפיס:

כי תצא בדרך אל איתקה
שאל כי תארך דרכך מאוד [...]]
כי בבקרים רבים של קיץ תיכנס
בחדווה, בפליאה רבה כל כך
אל נמלים שלא ראית מעולם.
בתחנות מסחר פניקיות תעגון
תקנה סחורות משובחות לרוב [...]]
עליך לבקר בהרבה ערי מצרים
ללמוד, ללמוד מאלה היודעים.
וכל הזמן חשב על איתקה
כי ייעודך הוא להגיע שמה.

אך אל לך להחיש את מסעך
 מוטב שיימשך שנים רבות.
 שתגיע אל האי שלך זקן
 עשיר בכל מה שרכשת בדרך [...]]
 איתקה העניקה לך מסע יפה
 אלמלא היא לא היית כלל יוצא לדרך.

א' טל: אני בהחלט מודה לכם על הביקורת. אין מפעל כזה יכול להתקיים אלא מתוך ביקורת צמודה, וככל שיבקרנו אנשים, כן ישתכלל המפעל. אענה בקצרה על כמה מהשגות הדוברים:

אני חושש שנוצר פה רושם מוטעה כאילו זנחנו את בניית הארכיון והפנינו את כל כוחותינו לכתובת ערכים. מערכת המילון מונה 26 עובדים, ורק "אחד וחצי" כותבי ערכים. צריכים אפוא להיות ערים לפרופורציות.

נושא המקרא במילון ההיסטורי נידון לא אחת בישיבות המערכת, והוסכם שאין כל כוונה להותיר את ספר הספרים מחוץ למילון. אינני חושב שההחלטה לפסוח בשלב הראשון על המקרא נבעה רק מטעמים אישיים. הסיבה העיקרית לכך היא שמטרת המילון בראשיתו הייתה להכיל את החיבורים הנודעים פחות, וללשון המקרא כבר נכתבו קונקורדנציות אחדות. במערכת המילון מופקדת עובדת מיוחדת על האיסוף הביבליוגרפי ועל קטלוג המחקרים שנכתבו על אוצר המילים של המקרא.

הצורך במילוי החלל הפעור בין התקופה העתיקה לתקופה החדשה מחוור לנו היטב, ואנו מאמנים אנשים שיכתבו ספרי מקורות לכל השטחים שעוד לא עסקנו בהם. אנחנו גם חושבים להרחיב את גבולה של התקופה החדשה ולהקדים אותה מ־1750 לתקופת הרנסנס.

אשר לחילופי הנוסח, לא נעלמה מעינינו החשיבות הגדולה של הנוסחאות האחרות, אבל אי אפשר להכניס את כל הנוסחים למאגר ולשמור בד בבד על העקרונות המנחים שנקבעו בו בתחילה. יש הרבה משימות חשובות שהדור הזה לא יספיק למלא. בינתיים מוטלת על כותבי הערכים החובה לעיין בנוסחים אחרים, וכך הם עושים.

הפגמים באתר באינטרנט שהעלה האד' כהן מוכרים וידועים לנו. דרכו של האתר ואפשרויות השימוש בו נבחנות כל הזמן, והוא משתפר והולך.

כפי שהראה האד' פרידמן, אנחנו טועים לפעמים. אילולא כתבנו ערכים, לא היינו טועים ולא היינו יודעים שאנו טועים. אנו זקוקים לעשייה, ועל פיה נתקן את מה שעשינו. עינינו נשואות כל העת למחקרים מפורטים שיעמידו על דיוקם את הערכים ויתקנו את הדרוש תיקון.

מ' בר־אשר: נאמרו כאן דברים חשובים, ובעקבותיהם נצטרך לקבל החלטות על המשך דרכנו. הגדלנו את היקף העבודה במילון ההיסטורי בכ־25 אחוז, ועוד היר נטויה. גם מינינו מרכזת למילון שתייעל את תכנית העבודה ותאיץ את קצב העבודה.

מז המילון ההיסטורי נעבור לחלקו השני של הדיון על העשייה בלשון. אבקש מהאד' בלאו לפתוח את הדיון.

י' בלאו: אפתח בכל זאת במילון ההיסטורי. מזווית הראייה שלי כצרכן אני נתקל בקשיים טכניים רבים בשימוש במאגרים באינטרנט. כדי לאתר מקורות מהספרות העתיקה אני מעדיף תמיד להשתמש בפרויקט השו"ת של אוניברסיטת בראיילן כי אפשרויות החיפוש בו נוחות ומהירות ביותר. אינני מבין גדול במחשבים, אבל נדמה לי כי אין כל סיבה שיעילות החיפוש במאגרי האקדמיה תיפול במשהו מזו של פרויקט השו"ת.

לדעתי חשוב יותר להשקיע במאגר הממוחשב מבכתיבת הערכים. כתיבת הערכים מבוססת על הנתונים מתקופה אחת. כשתסתיים העבודה על תקופה אחת, תתחיל העבודה על תקופה אחרת וכך הלאה. בצורת עבודה זו יהיה המילון בנוי טלאי על טלאי, ותחסר בו הראייה הכוללת של התפתחות הלשון. לעומתו המאגר הממוחשב כולל מלכתחילה ערכים מתקופות שונות.

על העשייה בלשון יש לי שתי הערות. בעבר היו לי ספקות גדולים בדבר יעילותן של החלטות האקדמיה בדקדוק. הדבר דמה בעיניי לפרט שמצטרף לפרט, מה שגרם לעתים לסתירות ולתמיהות. אבל כיום כשאני קורא את החלטות האקדמיה בדקדוק, אני מופתע לטובה; מתקבל הרושם של חטיבה מסודרת ולא של עיסוק ממוקד במילה אחת או בפרט מסוים.

אף בשירות לקהל אני שומע על שיפור. מן הגב' גדיש למדתי כי בזכות האינטרנט הקשר עם הציבור מתחזק והולך. נראה שהציבור מתעניין בלשון, והאקדמיה מסייעת לו למלא את צרכיו.

י' בן-טולילה: הנושא שאדבר עליו אפשר להכתירו בכותרת "נורמה וסובלנות" – באיזו מידה אנחנו יכולים באקדמיה להיות סובלנים כלפי הסטיות הלשוניות הרווחות בציבור. סובלנות היא מושג הקשור לפלורליזם. בחברות השואפות למונוליטיות אין סובלנות. הבלשנות החברתית מלמדת כי השונות הלשונית משקפת את הגיוון החברתי: כל מרחק בין בני אדם מיתרגם למרחק לשוני. היעדר סובלנות לשונית אינו מתיישב אפוא עם אידיאולוגיה דמוקרטית. בכל זאת אני מסכים עם האד' אסלנוב, שדיבר בשיבה הקודמת על הסכנות הטמונות במגמת הגלובליזציה המקדמת את ניצחון תרבות ההמונים. וראוי שנתכונן בדוגמה מאלפת אחת, צרפת, מדינה בעלת זכות ראשונים בדמוקרטיה, ה"מצטיינת" ברמה נמוכה מאוד של סובלנות לשונית.

כשמדובר בלשון יש למנות שני מיני סובלנות: (א) כלפי סוגים לשוניים לא-סטנדרטיים: סלנג, לשון עממית, לשון המשקפת שיוך עדתי, שימוש בלעז (בשילוט למשל) וכיו"ב; (ב) כלפי חוסר שלמות בידיעת הלשון (ילדים, עולים וכד'). הסובלנות כלפי ילדים ומתלמידים, ובכלל זה עולים, היא דרישה המובנת מאליה, אבל צריך שיהיו לה גבולות, שהרי היא עלולה לעודד שינוי קבוע בלתי רצוי בנורמות.

מצד אחד, אנו יודעים שהלשון משתנה בגין סטיות מן הנורמה ובזכות התפשטות תופעות שהיו מתחילה גדרות בקבוצות חברתיות מן השוליים. אי אפשר למנוע את השתנות הלשון. צד זה מחייב לכאורה שנשלים עם סטיות: הן טבעיות, מחויבות המציאות וכד'. מצד אחר, הלשון היא עובדה תרבותית, אחד הביטויים החשובים ביותר של כל תרבות. היא גם רכיב תרבותי וגם ראי של התרבות. כל אדם בעל תודעה חברתית יהיה

מעוניין גם לשמור על הקיים וגם לקדם ולפתח אותו בכיוונים ראויים. ההתערבות לצורך הכוונת התרבות היא חלק מן התרבות עצמה, ומשמעות הדבר בהקשר הלשוני היא מניעת צמיחה פראית ובלתי מבוקרת.

אנו לכודים אפוא בדילמה: כבעלי אידאולוגיה דמוקרטית נרצה להיות סובלנים; ולא זו אף זו, כבלשנים אנו ערים לתפקיד הטבעי של הסטיות והשגיאות. אך כבעלי תודעה חברתית-תרבותית, כאנשים שֹׁחֲרֵי לשון, נרצה לכוון את הלשון, כלומר לעכב עד כמה שאפשר את התרחקותה מן האיִדֵאל המוסכם עלינו כמשתקף במה שנמצא במקורותיה. מסתבר כי עלינו לחיות עם הדילמה האמורה: למצוא את המידה הנכונה של סובלנות כלפי חלק מגילוייה השונים – אם לא המשונים – בלשונו, וגם לפעול בה ולטפח אותה. השאלה היא מה לטפח, מה לפסול וכיצד להשפיע. "כיצד להשפיע" היא לדעתי הנקודה הבעייתית ביותר. הוראת הלשון נמצאת בתחית סולם העדיפויות. מצב זה נמשך כבר די זמן כך שרוב המורים, אלה שאינם מורים ללשון או לספרות, הם "בוגרים" של אותו החסר, אותו קיפוח בחינוך הלשוני שלהם, ועל כן אינם מסוגלים לדאוג לתיקון לשון תלמידיהם. במצב זה איך אנו יכולים לדרוש מהציבור להקפיד על קיום הלכות הידועות לו במעורפל ולפעמים במבולבל? ואינני מדבר רק על זכותנו המוסרית – או המוסרית – לדרוש זאת, כי אם גם על התועלת שבדרישה הזאת.

עד שהמדינה לא תעלה את משקלו של החינוך הלשוני גם בכמות (מספר שעות ההוראה) וגם באיכות (הכשרת כל המורים למשימה ושיתופם בה, למשל), נצטרך כנראה להסתפק במועט ולראות את תפקידנו בחלוקת תווי תקן בִּמְקוֹם שהיינו רוצים לחלק תווי איכות.

ובכן מה לטפח ומה לפסול? הרבה מן המאמצים הנורמטיביסטיים מכוונים לשמר בתורת הצורות ובהגייה אופני לשון שנעשו לערכים אחרי שבמקורם היו צרכים. בלשון הצורך של אתמול הוא הערך של היום. קחו לדוגמה את הגיית ה"א הידיעה בסגול לפני גרוניות קמוצות. במקור נבע היגוי זה מאילוץ פונולוגי בשכנות להגה הלועי. כיום האילוץ הזה אינו פועל גם כשהוגים את הלועיות בהיגוי המזרחי. המקפידים על צורות כגון **הַחֹשֶׁב, הָעֵמוֹם וְהַתְּרֻבּוֹת** – מטעמים של ערך הם מקפידים. ורבים מהמבקשים להיראות כמשרתים את הערך, נופלים בטעויות כגון **הַעֵמִים** בגלל אותו חסר בחינוך הלשוני שהזכרתי, והדברים ידועים.

מאחר שמערכת החינוך מסתפקת במועט כאמור, אין לנו בררה אלא להסתפק במועט ובִּדְחוּף ולרכז את מאמצינו בתחומים שלשון מתוקנת היא צורך בהם, כמו בהירות ורהיטות השיח, שיהיו המשפטים קולחים באופן היגוי ומתוך הקפדה על ההתאמים התחביריים ועל הדיוק בבחירת המילים. לא מעט הושג ברשות השידור בזכות פעולתה המבורכת של רות אלמגור-רמון. לפי אותה מתכונת צריך לחפש דרך כיצד להעמיד בפני נבחרי הציבור ככנסת ובמוסדות הציבור דרישות גבוהות לרהיטות ולדיוק.

דרך אפשרית קשורה בסוגיית בחירת החברים לאקדמיה, ועליה דיבר האד' בראש בשיחת הפתיחה של הדיון הזה. אנו מגייסים לשונאים, סופרים, מתרגמים ואנשי מדע. אולי צריך לחשוב על מסגרת הולמת לשתף באקדמיה לא רק יוצרים בלשון אלא גם צרכנים, כגון נציגי תלמידים, עיתונאים, אנשי תאטרון, חברי כנסת ופקידים. אני מציע את הרעיון הזה כחומר למחשבה, תוך הדגשת המילה אולי שפתחתי בה את

המשפט הקודם. מניסיוני כחבר בוועדות למינוח הייתי עד להתלהבות שאוחזת בחברים "החיצוניים", הדיוטות בענייני לשון, שעה שמשתפים אותם בעשייה, ופעמים רבות שמענו מהם הערות והצעות מצוינות.

האד' בראשר הדגיש בצדק את העיקרון שלפיו "את המסלול של הכוונת הלשון ותקנתה יש להשתית על מחקר הלשון", ומה לנו תשתית מחקרית גדולה ממה שנעשה במפעל המילון ההיסטורי? מחקר הלשון באקדמיה הוא מחקר פילולוגי ביסודו; ואולם אם רוצים להשפיע על לשון החברה הישראלית, מן הדין לייחד מחקר רציני ומקיף באותה מידה גם להיבטים הבלשניים והסוציולינגוויסטיים. כיצד נוכל להשפיע על מה שקורה אם איננו יודעים בדיוק מה קורה? אמנם יש תובנות בלשוניות העולות מן העיון הפילולוגי, אבל נדמה לי שאין זה מספיק לגבי כאן ועכשיו. בכמה מדינות חשובות בעולם המערבי השכילו מזמן להעמיד קורפוסים של לשון כתובה יום-יומית, כגון עיתונות, ושל לשון מדוברת, ואלה מושתתים על סריקת טקסטים נרחבים, על הקלטות ועל ראיונות. נדמה לי שהאקדמיה צריכה ליזום מפעל כזה או לפחות לעודד את הקמתו ולתמוך בו. בלעדיו הטיפול בהכוונת הלשון יהיה מדעי רק באופן חלקי.

ע' אורנן: מילים חדשות נדרשות הופיעו בעברית בכל תקופותיה. החידוש מעולם לא נפסק ואינו עתיד להיפסק, אבל יחידים שנוקקו למילה עשוהו. לעומת זאת בוועד הלשון ישב לראשונה חבר אנשים שנתכנסו במיוחד לתכלית זו, ופעולה קיבוצית זו נמשכת מאז ימי ועד הלשון ועד ימינו.

אבל ימי ועד הלשון וימינו שונים מאוד. המעבר לדיבור בעברית העמיד קשיים שלא נודעו בחברות הדיגלוסיה שהלשון הגבוהה בה הייתה עברית. כעת הדיבור היה המדרבן העיקרי לחידוש מילים. השימוש במילה לוועזית היה אולי קל יותר לדוברים הנזקקים למבע, אבל רוב המילים העבריות הן שקופות, שכן הן תוצר של מנגנון דקדוקי, ויסודות המילה עשויים להיות מפתח להבנתה. שקיפותה של המילה העברית החדשה היא יתרונה על פני המילה הלוועזית.

לא רק הדיבור בבית עם הילדים הצריך חידוש מילים. בתי הספר החדשים בעברית הצריכו חידושים. המורים היו מבודדים, וכל מורה נאלץ לברוא מונחים עבריים לעצמו. כך חודשו מילים שונות לאותם מסומנים. המסורים ביותר להחייאת הלשון התלכדו והקימו ועד שליקט את החידושים, וחבריו היו דנים בהם. הקהל המועט של מחיי הלשון קיבל את החלטות ועד הלשון. הוא לא היה מוסד רשמי, אלא בגדר "גדול מרבן – שמו". עבודת האקדמיה בימינו נמשכת באותו כיוון, אף כי המציאות שונה מאוד מכמה סיבות עיקריות: (א) בימי ועד הלשון לא היו בנמצא דוברי עברית כשפת אם, גם לא דוברי עברית שזו שפתם היחידה. מחיי הלשון גדלו כולם בשפות אחרות, והכשרתם המקצועית נעשתה בשפות אחרות. (ב) התקשורת והפצת הידע שוב אינן כרוכות בפגישות ממשיות. אדם אחד נושא דברו ומיליונים מאזינים לו. כותב אחד שולח דבריו והמונים קוראים. (ג) והשינוי העיקרי – כל דובר עברית בימינו הוא בעל מנגנון יצירה של השפה. לא רק מבעים שלמים, כגון משפטים, יוצר כל דובר עברית, אלא מילים. דובר העברית יוצר, לא רק שולף מן הזיכרון מילים ידועות.

קל להראות שלא כל המילים שאדם משתמש בהן נמצאות בזיכרונו.

הוכחה ראשונה – כֶּשֶׁל לשון. בי היה מעשה: יום אחד שבתי מהמכולת ואמרתי: "קִנְיֵתִי תפוזים". ברור שמילה זו לא הייתה בראשי מעולם שהרי היא כלל איננה מילה! איך קרה שהיא יצאה מפיו? נטיות המילים אינן נמצאות במילון שבראשו; הדובר שולף מזיכרונו את הערך המילוני. לדוגמה, אדם המתכוון לומר שהוא עצמו פעל פעולת שמירה שולף את הערך שָׁמַר ואת הצורן הדרוש תִּי – גוף ראשון בעבר. הצורות משתרשות והוא אומר: שמרתי. כך קורה לכל פועל, אבל לפעמים זה לא רק שרשור. אם הפועל הנדרש הוא דיבר או השליך, הפעולה שתוארה כאן לא תספיק. הצורה הנדרשת חייבת לעבור עיבוד נוסף: בדיקה אם בהברה האחרונה יש התנועה a. אם הבדיקה מראה שהתנועה בהברה האחרונה איננה a, מנגנון היצירה משנה אותה ל-a. לכן לא דיברתי אלא דיברתי, לא השליכתי אלא השלכתי. ומה קרה לי כשאמרתי קִנְיֵתִי? הבדיקה אם יש תנועה a בהברה האחרונה איננה מספיקה. כי אם ההברה האחרונה איננה הברה סגורה, a זו חייבת להשתנות ל-i. כֶּשֶׁל הלשון שלי היה שדילגתי בלי משים על החוק הזה בזמן יצירת הנטייה. התוצאה הייתה יצירה מוטעית של נטייה שכלל אינה קיימת בלשון, וכמובן לא יכלה להימצא בשום זיכרון בראשי. המסקנה היא כאמור שהנטיות אינן נמצאות במילון, אלא הן נוצרות במוחו של דובר העברית תוך כדי דיבור.

הוכחה שנייה – מבעים תמימים של ילדים שכבר יש בראשם מנגנון יצירה עשיר. זכור לי ילד כבן שלוש שבזמן הארוחה שאל את אמו: אימא, איפה אֶכְלֶךְ? את הנטייה הזאת של אֶכְלֶךְ לא שמע הילד מעולם, ולכן ברור שהיא לא הייתה קיימת בשום מילון נטיות שכאילו היה קיים בראשו. הילד יצר את הצורה בעת דיבורו.

וכשם שלכל דובר עברית יש מנגנון ליצירת נטיות, כך יש לו מנגנון ליצירת מילים חדשות. הדובר מפעיל מנגנון זה אם הוא חש צורך במבע רעיוני מסוים שאין הוא מוצא לו במילונו הפנימי שום מילה נאותה. חידושי מילים של ילדים מראים את פעולת מנגנוני היצירה. הילד שאמר לראשונה "אימא, כִּפְתְּרִי לי את המעיל" לא ידע אם המילה כבר קיימת בעברית ולא ביקש רשות מוועד הלשון (המילה מתועדת במילון משנת 1919, וועד הלשון אינו מזכיר אותה. מכאן שחידשה דובר תמים). הוא הדבר בילד שפנה אל אמו ואמר השמיכיני כשביקש שתכסה אותו בשמיכה (המילה מתועדת ב"על שפת ילדינו בארץ" מאת ד"ר י' רבקאי – בשנות השלושים של המאה העשרים).

אנו מוקפים במאות אלפים או במיליונים של דוברי עברית שכולם בעלי מנגנון ליצירת מילים, ובהם כמובן גם חברי האקדמיה. אבל כל דובר עברית בחוצות ובשווקים הוא בעל מנגנון כזה, וטבעי לו, לדובר עברית, לממש אפשרויות יצירה של מילים חדשות בכל עת צורך. כך היה שנים רבות לפנינו, בלי האקדמיה ובלי ועד הלשון, וכך יהיה גם בעתיד.

במילון ההיסטורי אנו אוספים ומלקטים כל פירור מבע מכל תקופה בהיסטוריה, גם של כותבים שחיו בתנאי דיגלוסיה, ולגבי רבים מהם ספק אם היה בראשם מנגנון יצירה כמו לדוברי עברית כשפת אִם. אם מילים שנוצרו בימים ההם ראויות לכינוס, חידושים בני זמננו לא כל שכן. זאת ועוד: מילון השואב חומר כתוב ומודפס ניתן להכינו בכל מקום, והוא אינו מיוחד לחברת דוברי עברית. אבל אם נפנה אל הלשון החיה, בכתב ובעל פה, ישקף המילון את העברית של החברה הישראלית, שבה העברית היא "שפה אופפת כול", ועבודה זו יכולה להיעשות רק בישראל.

מן הראוי אפוא שנרתום לעבודתנו את כוח היצירה של המוני הדוברים, וטעם כפול לכך. הטעם הראשון הוא טובת העברית. המילים החדשות שנוצרו בזמננו, רק בחלקן נוצרו בהשתדלות האקדמיה, ויש מהן שגברו על החלטות הפוכות של האקדמיה. המילים החדשות המתקבלות בציבור אינן טעונות כל "אישור". יבואו דוברי העברית, ישתמשו בהן או יניחו אותן למעצבה. זו תהא ההחלטה וזה יהא האישור, והרי ממילא כך נעשים הדברים. כך אושר הפועל לכפתר וכך נדחתה המילה השמיכיני. וכשם שחלק ניכר מן המילים החדשות אינן פרי עבודת האקדמיה, גם חלק ניכר מחידושי האקדמיה אינו מקבל את אישור הקהל. כי דוברי העברית בחוצות ובשווקים הם בעלי הבית של העברית, ואין להפקיע מהם את זכות הבעלות.

הטעם השני הוא טובת האקדמיה. מעמדה של האקדמיה בעיני הציבור אינו מזהיר. אמנם יש מכבדים אבל יש גם אחרים. יחס של כבוד לאקדמיה יתעורר אם נודה בגלוי באמת הפשוטה: זכותו של כל דובר עברית להטיל מילים עבריות חדשות לחלל העולם, וזו אינה זכותה הבלעדית של האקדמיה על ועדותיה. הרי יש מחדשים נעלמים הזוכים להעמיד מילים נאות שהציבור מקבל בנפש חפצה, היינו "מאשר" אותן.

הדרך היא להמעיט בחידוש בין כותלי האקדמיה ולעומת זאת לאסוף את החידושים המהלכים בשוק העברית; חידושי מתרגמים, חידושי עיתונאים, חידושי בעלי המקצועות השונים, מהם שהוצעו בוועדה מקצועית שהקימה האקדמיה, מהם שהופיעו בכתבתם של בעלי מקצוע, בספריהם, במאמריהם או בהרצאותיהם. ואת כל מה שנמצא עלינו להביא בשלמות לפני הציבור בלא כל המלצות. ייתכן שלעתים רצוי יהיה להוסיף דברי הסבר בצד הציטוט (תוכל לעסוק בכך ועדת המינוח), ובלבד שלא נפעיל איזו פעולת אישור. ציבור דוברי העברית יאשר את המילים אם ישתמש בהן, וידחה אותן אם לא ישתמש בהן. הקהל הוא ורק הוא שיראה וישפוט. בכך ניתן לדובר העברית הרגשה שמאמצי החיפוש שלו אחרי המבע ההולם הם פעולה מכובדת ורצויה, וכל דובר עברית שותף במעשה היצירה הגדול. אלמונים כמותו הם בעלי השפה, אבל גם אלה הטורחים ואוספים ומגישים לו מילים חדשות שיצרו יוצרי לשון רבים – ולא רק מה שחורש באקדמיה – גם אלה יזכו להוקרה ולהערכה.

המקום הטבעי לאיסוף החידושים הוא באתר האקדמיה, וניתן להרחיבו בלי הגבלה. בצד רישום מדויק של חידושי האקדמיה יש לתת באתר את כל מה שמתחדש בעם – כולל ההקשר של השימוש בו וביצירתו שם הכותב. ויש לכלול בכך גם את החומרים המצטברים אצלנו שעדיין לא זכו ל"אישור" המליאה. עלינו להציג בלי שהיות את החומרים האלה ולתת לדוברי העברית לקבוע מה ייהפך לנחלת הכלל ומה יישמר כתוב באיזה אוסף נידח. דרך זו לא תפגע בהוצאת המילונים המקצועיים; להפך – היא עשויה להועיל כי אפשר יהיה לבדוק מה נתקבל מן ההצעות השונות.

את האיסוף חייבת לנהל המזכירות המדעית, אבל ראוי לעודד גם את חברי האקדמיה הנכבדים ללקט אגב עבודתם כל מה שנראה להם חדש. האוצר שיועמד לרשות הציבור יקרב את הציבור לאקדמיה. כעבור זמן-מה יקומו מתנדבים שיצטרפו אל העובדים המדעיים ואל חברי האקדמיה העושים במלאכה. מה שהיה טוב למילון אוקספורד, יהיה טוב גם לנו. עלינו להנמיך את דמות "המורמים מעם" שנקלעה אליה האקדמיה שלא בטובתה, ותימצאנה גם האקדמיה גם העברית נשכרות.

ג' הראבן: כשטירונית קופצת ומעלה מיני הצעות היא מסתכנת בשני דברים: ייתכן שהרעיונות שהיא מעלה נדושים, שאלה דברים שכבר נעשו או ששקלו לעשותם ונדחו. וייתכן גם שההצעות אינן הולמות את רוח המוסד. אני מתנצלת אם הצעותיי יפלו לאחת מהקטגוריות האלה.

בסיום דבריה בישיבה הקודמת דיברה הגב' גדיש על שיווק האקדמיה ומרכולתה, ונדמה לי שהנימה הייתה מתנצלת מעט. אתרכזו בעניין הקשה הזה, אלא שארשה לעצמי להציע להחליף את המושג שיווק בשיח, ואתמקד בדרכים אפשריות להרחיב את השיח של האקדמיה עם הציבור. אני חושבת שיש מקום לשיח כזה גם אם איננו שוויוני וגם אם איננו אמור להיות שוויוני.

אני מאמינה שאנשים רבים, אולי כל בני האדם מטבעם, מסוגלים להתענג על השפה ולהתעניין בה, ובשביל לעורר בהם עניין ואכפתיות צריך רק להסיר מכשול של פחד: הפחד הילדי מפני מישהו חמור סבר שיבוא ויתקן אותך באופן שיגרום לך להרגיש חסר ערך. אני מאמינה גם שאת מכשול הפחד אפשר להסיר, ושאפשר להסיר אותו בלי לגרוש לחנפנות ולטעם רע.

אציג רעיונות אחדים רק לשם דוגמה, ואם הכיוון יראה ראוי למחשבה נוספת, אפשר בוודאי להעלות נוספים. אחדים מחבריי הטובים נוהגים לפנות מפעם לפעם בשאלות לאקדמיה, ואני יודעת שהם שבעי רצון מאוד מהתגובות. אני תוהה באילו אופנים האקדמיה יוזמת פניות מצדה אל הציבור, ולו רק אל אותם אנשים שכבר גילו עניין בעבודתה.

אני חושבת בעיקר על השימוש במרשתת. למשל בשעה שיש לנו מילה חדשה ומקסימה לשימוש כללי – או אולי לא מילה חדשה אלא מילה שמשום מה לא נקלטה בציבור – מה עושים כדי להפיץ אותה לכל מי שעשוי לגלות בה עניין? שמעתי תגובות נלהבות על החוברת המאוירת של שישים המילים. נראה לי שדבר מלבב כזה אפשר לעשות גם באמצעות המרשתת ולהציג מילה אחת בכל פעם: מילה שיש עניין מיוחד שתיקלט. כדי להפיץ אותה אפשר להשתמש ברשימת מכותבים קיימת, ואפשר גם לפנות למאגרי כתובות, למשל מאגר הכתובות של כל המורים והגננות בישראל, ואני משערת שקיים מאגר כזה. אני גם בטוחה שרבים מחבריי היו שמחים לקבל מפעם לפעם מילה חדשה בדואר.

אבל אם כבר מפיצים מילה חדשה, הרשו לי להשתעשע קצת – מדוע שלא נשלח אותה באריזת מתנה? ואני מדברת על גרפיקה פשוטה: הנמענים יפתחו את הדוא"ל שלהם וימצאו בו חבילה מצוירת, וכשילחצו על העכבר תצוץ מתוכה הפתעה, ואותה יוכלו לשלוח גם לחבריהם.

אפשרות נוספת היא לא להסתמך על רשימת מכותבים אלא להיעזר באתר קיים. Xnet, האתר של "ידיעות אחרונות", הוא האתר הישראלי בעל שיעור הכניסות הגבוה ביותר, וידוע לי שלכבוד יהיה למערכת העיתון לשתף פעולה עם האקדמיה. שיתוף פעולה כזה יכול גם להוזיל את העלויות, כי אם יש בעיתון פינה קבועה של מילה ואיור ואולי אף סרטון הנפשה, העיתון יכול עקרונית להשתתף במימון.

הדבר המקסים בחוברת השישים הוא ההומור העדין שיש באיורים של אנגלמאיר, והומור מסיר פחד. עניין זה גורם לי לחשוב על תיקוני לשון. עם כל הכבוד לפינתו

של אבשלום קור, נראה לי שתיקוני לשון אפשר לעשות גם בדרך אחרת, ובאותה רוח עכשווית של אנגלמאיר. וגם זה דבר שיכול למצוא את מקומו ב-Ynet או באתר אחר. לא מזמן התוודעתי למדור היידיש באתר Forward, ואפשר ללמוד ממנו על השיח שמתקיים עם הקוראים במדור הזה.

מדור בענייני לשון באחד העיתונים המקוונים הוא להערכתי דבר אפשרי, ותוכל האקדמיה להשתמש בו למגוון צרכים. למשל דובר כאן על מונחים חדשים הנקבעים על חודו של קול. במצבים כאלה נוכל להעביר את ההכרעה לידי הציבור: יוצגו הנימוקים השונים ויוזמן הציבור לחוות דעה ולהצביע. למדתי מהגב' גדיש שהצעה כזאת כבר נשקלה בעבר ונדחתה מטעמים כבדי משקל. ובכל זאת אני חושבת שיש כאן אפשרות ל"חגיגה" שיכולה לעורר עניין גדול ולהניע אנשים להתעניין בעבודתה של האקדמיה ובעברית בכלל. חשבו למשל על התהליך שבו נבחרה הציפור הלאומית. האלפים הרבים שהצביעו נדרשו להיכנס לאתר של החברה להגנת הטבע ולהכיר את המתמודדות, ואגב כך למדו לא מעט.

אם מדברים על שיווק ועל שיח עם הציבור, אי אפשר שלא לחשוב על טלוויזיה. אינני יודעת איזה ניסיון יש לאקדמיה עם הטלוויזיה, מלבד עבודה עם קריינים, אבל להערכתי גם שם אפשר לעשות דברים בטוב טעם ובלי חנופה. תיקוני לשון אפשר להציג בטלוויזיה בדרך שנונה ומושכת, כלומר באופן שלא המתקן יראה נלעג אלא הטעות תצטייר כמגוחכת ותיזכר כך. סביר בעיניי שנוכל לגייס למשימה כזאת אחדים מטובי הכותבים ההומוריסטיים.

עניין אחרון נוגע למה שקרוי "קהל היער". אני חושבת בעיקר על גננות ועל מורים, לאו דווקא מורים ללשון. ככלל יש לי כבוד רב לגננות ולמורים, בין השאר משום שברור לי שלא הייתי שורדת ולו יום במקצוע הזה. כשבנותיי התחילו ללכת למעון ויצ"ו, התרשמתי מהעובדה שבוויצ"ו הגישו כריכים, כריכים ולא סנדרוויצ'ים, וזה בעת שרוב הציבור עוד אכל סנדרוויצ'ים. כשדיברתי עם המטפלות והודיתי להן על הכריכים, תגובת השמחה שלהן הייתה מאלפת. בני אדם שמחים לשמוע תודה, אבל במקרה הזה נראה לי שהשמחה הייתה קשורה בדימוי העצמי המקצועי שלהן. הן שמחו לראות עצמן לא רק כאחראיות על חיתול והאכלה, אלא גם כעומדות על משמר השפה. אני תוהה מה מידת המאמץ שאנחנו משקיעים בציבור הזה. אינני מתכוונת לאירועים חד-פעמיים כמו השתלמויות וימי עיון, אלא לחיפוש דרכים ליצור קשר מתמשך.

ברור שאפשר לפטור את הרעיון הזה בטענה שרבים מאנשי החינוך אינם יודעים עברית ואינם מתעניינים בעברית. אינני בטוחה שהטענה בדבר חוסר עניין נכונה. ואם אכן נכונה היא, אני נוטה להאמין שהמצב ברישיוני ושללאקדמיה יכול להיות תפקיד ביצירת השינוי.

כפי שפתחתי ואמרתי, אינני יודעת אם הכיוון הזה ראוי, אבל אם יוחלט לכנס פורום כלשהו שידון ברעיונות ממין זה, אשמח מאוד להשתתף בו.

מ' פלורנטיין: מוריי ורבותיי, כאשר פנו אליי בבקשה לומר דברים בהתכנסות חשובה זו, העניקו לי חופש גמור בבחירת הנושא. אלא שזה שלושה מחזורים של "לשוננו לעם" אני עורכו של כתב העת הנכבד הזה, ועל כן לא ראיתי לנגדי אלא עניין זה לענות

בו. וגם אם דעתי חמדה עניין אחר בתכלית – דקדוק היסטורי של הלשון העברית שיצא מבית מדרשה של האקדמיה – אמרתי: לעניין זה אידרש במכתב מפורט לנשיא האקדמיה ולהנהלתה, ואילו כאן ועכשיו אומר לכם דברים אחדים על "לשונונו הקטן", כפי שאני רואה אותו ואת עתידו.

אם כן לא אסקור כאן את פרטי עברו של "לשונונו לעם", שהמחזור החמישים ושישה שלו עומד להיחתם בימים אלו ממש; בוודאי לא אתאר את מעשי עורכו הנוכחי, ובוודאי בנו של ודאי לא אעסוק כאן בטיוח מחדליו, שלשם כך אני זקוק ליותר מחמש דקות רזות. מהם אפוא דבריי אליכם, מוריי ורבותיי המלומדים? אני קורא אליכם בקול רם: הטו שכם, זקפו קולמוס או פנו מקלדת, ושלחו את דבריכם הטובים אל המערכת שלנו. אפשר שבדברים נרגשים אלו הייתי צריך לחתום את דבריי, ואולי אכן אעשה זאת, אבל קודם כול אני מבקש להסביר לכם את סיבת פנייתי זו.

"לשונונו לעם" – כך אני רואה אותו, וכך רואים אותו רבים – הוא כתב עת מיוחד במינו. הוא מבקש להיות במה לדברי מדע יפים על הלשון העברית. יפים? יפים למי? יפים לכל משכיל שאינו דווקא בלשן או חוקר אחד הענפים של מדעי היהדות. ומה עומד לנגדנו, לנגדי ולנגד חברי המערכת המעולים, האד' טלשיר, כהן ועופר? מאמרים מאלפי בינת הלשון העברית, שאם יוסיף עליהם הכותב עוד פרטים – כגון מראי מקומות, פירוט מקורות, רשימות ביבליוגרפיות מקיפות ודקויות של מינוח – יהיה זה מאמר מדעי לכל דבר. איננו חושבים, ונדמה לי שאף פעם לא חשבו, ש"לשונונו לעם" צריך לשמש במה לפרפראות לשון – נעימות ומעניינות ככל שתהיינה – מן הסוג המתפרסם בכמה מן העיתונים היומיים. כמוכן על דרכנו זו אפשר ואפשר לערער.

קו זה של המערכת מציב את "לשונונו לעם" בפני בעיה קשה של חומרים הראויים להידפס בכתב עת היוצא מטעמה של האקדמיה ללשון העברית. על שלושת המחזוריים האחרונים, שאינם שונים במהותם מן המחזוריים הקודמים, יכול אני להעיד כי את רוב רובי הדברים שקיבלנו לא מצאנו ראויים לפרסום. כמוכן בזה אפשר להאשים את העורך ואת חברי המערכת הנשכנים. חרדת המוסד שהם כפופים לו ואמות המידה הקפדניות שהתחנכו עליהן הן שהקנו להם מן הסתם את התואר "מערכת קטלנית". אבל דומני שאם יש חשד כזה, הריהו חשד שווא. בעיית "לשונונו לעם" אינה רק אמות המידה שלו, אלא מאגר הכותבים החפצים לראות בו במה לדבריהם. חוקרי לשון צעירים נרתעים מפני פרסום בכתב עת ששמו "לשונונו לעם", העשוי לגרום הרמת גבות ותנועות ביטול של חובשי ועדות המינויים באוניברסיטה. צריך ליותר מאחד משישים של כושר שכנוע כדי להסביר לַדְקָנִים ולראשי ועדות מינויים שהתואר לעם אינו גנאי, וכי כמה וכמה מאמרים שהתפרסמו בכתב העת שלנו מצוטטים לא מעט במיטב הפרסומים המדעיים. אינני סבור ששינוי השם היפה "לשונונו לעם" יפתור את הבעיה הזאת, אך גם על זה אפשר לערער כמוכן.

רוב בניינם של המחזוריים האחרונים שלנו הם אפוא דברים שהמערכת הזמינה מאנשים שאליהם פנתה – רובם ככולם, כמעט כולם, חוקרים מבוססים של הלשון העברית המלמדים באוניברסיטאות בארץ, ורבים מהם חברי האקדמיה שלנו. אין צריך לומר, אבל יש להודות על כך שבדברים יפים מאוד אמרו בעל פה חברים במליאת האקדמיה, ו"לשונונו לעם" היה להם במה שנהפכו בה הקולות לדברים שבכתב. כמוכן כתב העת

שלנו ניזון שם ושם גם מן הפרסומים הרשמיים של האקדמיה. הנה, לא מכבר ערכה בשבילנו המזכירות המדעית, ובראשה הגב' גדיש, את החוברת המיוחדת שפתחה את מחזור נ"ה ועניינה "החלטות האקדמיה בדקדוק".

"לשווננו לעם" הוא אפוא במידה רבה משמיע קולה של האקדמיה ללשוון העברית. תמיד היה כזה, וכך מוטב לו ולנו, לכולנו, ובכלל כולנו גם קהל קוראיו, כשלוש מאות קוראים מנויים ועוד אחרים שאין אנו יכולים למנותם. תרומות האקדמיה וחבריה אינן בגדר קומץ, אבל את הארי המבקש לטרוף ארבע חוברות בכל שנה אין הן מספקות. והרי כולנו מבקשים לקיים כתב עת עממי – "עממי" – במובן החיובי של מילה שחוקה זו – שהוא לכבודה של האקדמיה ללשוון העברית. לפיכך עלינו, על כולנו, לתרום עוד ועוד מפרי עטנו לכתב העת הזה.

אני שב אפוא וקורא לכל חברי האקדמיה ועובדיה: אם אתם חפצים בחייו של "לשווננו לעם", חיי כתב עת המכבד את המוסד שאנחנו גאים להיות חלק ממנו, אנא פתבו אלינו את דבריכם היפים.

י' ברויאר (יו"ר הוועדה למילים בשימוש כללי): בתקופת תחיית הלשוון היה חידוש המילים חלק הכרחי של תהליך התחייה. החוסר במילים עבריות גם לצרכים בסיסיים העמיד בסכנה את עצם היכולת לדבר עברית. לפיכך חשו מחדשי המילים שהם נוטלים חלק בתהליך לאומי מרכזי, שהם מסייעים לתחיית הלשוון ושהכול מכירים להם טובה. המצב היום השתנה לחלוטין: הדיבור בעברית הוא עובדה קיימת, אין צורך חיוני בחידוש מילים, ואילו הייתה הוועדה למילים בשימוש כללי עוברת מן העולם, לא הייתה קמה זעקה בצייבור הרחב. חידוש המילים היום לא בא אלא לצמצם את היקף הרכיב הזר. והרי מילים שאולות קיימות בכל לשון, ולא תמיד ברור למה יש לבקש להן תחליף, ובעיקר – לאילו מילים יש לבקש תחליף. לפיכך לעתים תכופות הוויכוח איננו אם המילה המוצעת יפה, אלא אם יש צורך במילה עברית. אמנם במונחים מקצועיים דומה שהכול מודים שכדאי לחדש מונחים עבריים, והבעיה עולה בעיקר במילים בשימוש כללי, אלא שאיתרע מזלה של הוועדה למילים בשימוש כללי והיא עוסקת דווקא במילים בשימוש כללי. לעתים קרובות הוועדה יושבת על המדוכה, חכמה מאמצים את מוחם ומציעים מילה יפה, וכשהדבר בא לפני המליאה מיידים בה בליסטראות, לא משום שלא עשתה מלאכתה נאמנה, אלא להפך, דווקא משום שהציעה מילה עברית. הדיון בשאלה אם ראוי להציע מילה עברית חוזר שוב ושוב בניסוחים דומים, והיושבים כאן מכירים זאת יפה. דומה שהאקדמיה לא הגדירה את עמדתה בעניין זה מאז השינוי התרבותי שחל בפרשה הזאת ומאז ימי ועד הלשוון.

אין זה בסמכותי להעלות סעיפים לסדר היום, אבל כיוון שנתבקשתי לסקור את עבודת הוועדה, אני מרשה לעצמי להעלות את הבעיה ולבקש כאן שני דברים: ראשית, שמליאת האקדמיה תדון ותחליט אם יש צורך בוועדה למילים בשימוש כללי או שהגיע הזמן לבטלה. יש לזכור שמילים עבריות מתחדשות באופן טבעי גם בקרב הציבור הרחב, ואולי אפשר להסתפק בכך. שנית, אם הוחלט שיש צורך בהמשך עבודת הוועדה, אני מציע שייקבע מנגנון מוקדם לסינון המילים הראויות להחלפה. אמנם הגדרה מדויקת קשה למצוא, אבל מנגנון אפשר לקבוע. אפשר למשל שתופץ רשימה מוקדמת בין

החברים ועל פי דעתם יוחלט אם לדון או לא, או שתתקיים הצבעה מוקדמת בעניין. העיקר הוא שלא ייווצר הרושם שאנו, חברי הוועדה, יש בנו רוח יתרה ושאנו דוחפים לקביעת מילים עבריות יותר מן הדעה הרווחת במליאת האקדמיה. אנו רוצים להיות שלוחי האקדמיה ולא משכנעיה.

בהצעה זו אני מציע למעשה לשתף את המליאה גם בתהליך עבודת הוועדה ולא רק באישור הסופי. מנגנון כזה היה יכול לשרת עוד מטרות, כגון הרחבת מעגל ההצעות למילים חדשות והוספת כוחות יצירה לרעיונות למילים חדשות. כידוע כוח יצירה הוא הדבר העיקרי הנחוץ כדי ליצור מילה נאה שיש לה סיכוי רב יותר להתקבל בציבור, ולא תמיד יש כוח בחברי הוועדה לבדם ליצור מילים כאלה.

שאלה זו קשורה בשאלה אחרת, והיא כיצד בוחרים את מאגר המילים המועמדות להחלפה. היום אין כל שיטה, והכול תלוי במקרה שהביא לפתחה של הוועדה מילה מן המילים, למשל שאלות מן הציבור או מילים שצצו במקרה בראשם של אנשים הקרובים לחברי הוועדה. רצוי היה להעמיד שיטה בעניין, כגון אדם שיאסוף את כל המילים הלועזיות מקורפוס מסוים או ממילון כלשהו, כדי שהעבודה תהיה שיטתית כעין עבודת הוועדות המקצועיות. לכך דרוש כוח אדם, וגם על כך יש להחליט.

השאלה האחרונה היא מה מידת ההצלחה של המילים המיוחדות. הממצא העגום שהביאה הגב' גדיש בשיבה הקודמת, אינני בטוח שהוא כל כך עגום, שהרי הדבר תלוי בציפיותינו. המצפה לקליטה מרובה יתאכזב מקליטה מועטה, אך אולי גם בקליטה מועטה יש משום הצלחה מרובה. לי עצמי ברור שיש תהליך של החלפת מילים לועזיות במילים עבריות, אלא שהשינוי אטי וממושך, ולכן אינו ניכר לעין. שני דברים ראוי שיעשו בתחום זה. ראשית, דומה אני שקולו של ועד הלשון היה נשמע בתקופתו הרבה יותר מקולה של האקדמיה היום, כגון ב"לשונונו לעם" שהיה מתפרסם בעיתון יומי ולא בעיתון נפרד שקוראיו מעטים. דווקא היום, בתקופה שמה שאינו משווק בשיווק אגרסיבי אינו קיים, האקדמיה מצטנעת. אנחנו עמלים עמל רב ומחדשים מילים, ובסיום התהליך המילים מופרחת לחלל האוויר בתקווה קלושה שייקלטו. נראה לי שיש לפתח כלים שיביאו את דבר האקדמיה לקהל רחב יותר ובכוח שכנוע חזק יותר. שנית, כדאי לערוך מחקר מקיף שיבדוק באופן שיטתי את שיעור המילים הלועזיות, באילו תחומים הן נפוצות, כמה מהן הן מורשת הדרורות הקודמים וכמה פלשו בדור האחרון, האם הן נובעות מחוסר של ממש או מן הרצון להתהדר, עד כמה הציבור מעוניין במילים עבריות, מה שיעור הצלחתן של מילים עבריות שנוצרו באקדמיה, ובעיקר אם ניתן להגדיר מתי יש סיכוי רב יותר למילה עברית להיקלט, וכך ליצור כלים לניבוי ההצלחה. דבר כזה עשוי היה להקל מאוד על עבודת הוועדה. האקדמיה מקדישה למחקר חלק נכבד ממשאביה, ואילו מחקר זה, הדרוש לעבודתה השוטפת, אינו נעשה, ולדעתי רצוי שיעשה.

לסיום, המילים החדשות מייצגות את האקדמיה יותר מכל עבודותיה החשובות האחרות. לפיכך העבודה בתחום זה קשורה קשר איתן במעמד האקדמיה בציבור הרחב. בתקופת תחיית הלשון הרגיש דובר העברית שוועד הלשון מסייע בידו. היום לעתים נדמה כי האקדמיה נחלצת לעזרת הדובר, ואילו הדובר סבור שהאקדמיה מתנכלת לו. רבים משמיעים בקולי קולות את הדעה שכל מטרתה של האקדמיה אינה אלא להפריע

לחופש הדיבור ולכפות על הציבור דברים שאין לו חפץ בהם. ההתנגדות לאקדמיה נתפסת דבר צעיר, רענן, חופשי. הדברים אמורים כמוכן ברושם בלבד, ואולי יוצר אותו מיעוט קטן וקולני מאוד, אך עצם השמעת הקולות האלה מלמדת על שינוי באווירה הכללית. חלק גדול מן הרכיב הזר בימינו אינו מורשת התקופה שקדמה לתחיית הלשון, אלא הוא שפע של מילים זרות הזורמות אל העברית מכוח היותה של התרבות הישראלית חלק מן התרבות המערבית, ומבחינה זו עבודתנו היא בגדר שחייה נגד הזרם הזה. ישראלים רבים מרבים במילים זרות לא מחוסר במילים, אלא כדי לחוש או להפיגין שהם חלק מן העולם הגדול. מילים כמו **סונוטיז** או **האייטיז** מלמדות שהצירופים **שנות השבעים** או **שנות השמונים** נשמעים עלובים מדי. לאור מקרים כאלה נראה לעתים שאנו מתייגעים לשווא, שהרי הרחבת אוצר המילים העברי לכדה אין בה כדי לשנות את האווירה התרבותית כלפי העברית. אפשר אפוא שתפקיד האקדמיה היום צריך לכלול לא רק עבודה טכנית אלא גם עבודה חינוכית. יש לנסות וליזום פעולות הסברה והפצה שיעמידו בפני הציבור לא רק את המילים החדשות אלא גם את החשיבות התרבותית שנודעת להן.

ר' גדיש: הזדמן לי לבדוק את נוכחות המילים הלועזיות בטקסט עברי רגיל – כתבה בעיתון יומי שעסקה בשביתת הסגל הזוטר באוניברסיטאות. מצאתי ש־10 מתוך 430 מילים היו לועזיות, ובהן **אוניברסיטה** ו**סטודנט**. הרושם הוא אפוא שבטקסט עברי כתוב שאינו עוסק בטכנולוגיה, יש מיעוט כמעט זניח של מילים לועזיות.

ג' גולדנברג: ראשית הערה על המינוח: האקדמיה מתעסקת במילים שדרושות הן בשימושים המקצועיים הן בחיי היום-יום. מילים לועזיות מוגבלות בנטייתן ובקשרים הפנים-לשוניים שלהן, ולכן פעמים רבות נוצר צורך אמתי בתחליף של מילה עברית. הצורך העיקרי במינוח הוא שיהיה ממוסד כך שכל אדם יוכל להגיע למונחים ולהבין אותם. בספרי לימוד במדינות העולם השלישי אפשר למצוא את אותה מילה במשמעויות הפוכות. תופעה זו אינה רצויה במקומותינו, ודרוש לנו מינוח אחיד.

ההחלטות בדקדוק הן הדבר המרכזי שהאקדמיה צריכה להנחיל לציבור. ועדת הדקדוק עוסקת הרבה – מכוח ההתמד – בענייני ניקוד, ירושה מהתקופה שלימדו דקדוק בבתי הספר. אבל הניקוד חדל להילמד בבתי הספר, והאקדמיה צריכה להשפיע על מערכת החינוך להחזיר את לימוד העברית והדקדוק העברי מהשלבים הראשונים. הדבר הזה נעשה במדינות אחרות, ויש לכך תוצאות. לפעמים אני מזדעזע בליל הסדר לראות מדענים מבריקים בתחומם שאינם מסוגלים לקרוא משפט מנוקד אחד מן ההגדה כמו שצריך, ואינני מדבר על המשפטים הכתובים ארמית. בבית הספר אין תרבות של קריאה בקול או של הכתבות, ואף אין השקעה בפיענוח סימני הניקוד. התוצאה כצפוי עגומה. סח לי אדם המלמד ניקוד באחת האוניברסיטאות שכשיש בכיתה סטודנטים ערבים, הוא מתבקש שלא להקפיד אתם בהבדל בין חיריק לסגול. לפי עיקרון זה גם אין טעם להקפיד עם סטודנטים יהודים על ההבדל בין צירי לסגול או בין קמץ לפתח. עיקר המאמץ הוא להחזיר את הוראת הלשון לבתי הספר; בלי זה אין כל ערך לעבודה הנעשית כאן.

בעניין הכתיב אין מקום לסובלנות – או שיודעים את כללי הכתיב או שאין יודעים אותם, ובמבחן הזה נכשלים עיתונים שרמת הכתיבה בהם גבוהה. אם אין מתקנים את שגיאות הכתיב של התלמידים, הכתיב הולך ומשתבש ונשאר משובש גם אצל הבוגרים.

מ' בר-אשר: מעולם לא חדלנו לנסות לשכנע את השרים ואת המנכ"לים במשרד החינוך בדבר חשיבות הנחלת הלשון בבתי הספר. תשובתם הקבועה היא: 'יש לנו דאגות יותר חשובות מהלשון העברית'. השבתי להם שעם קום המדינה היו דאגות חשובות יותר ובכל זאת לימדו עברית, אך עוד לא מצאתי אוזן קשבת. מדובר כאן בהכרעה תרבותית ולא בלשונית, כי דקדוק הוא תרבות. הכישלון הגדול של משרד החינוך הוא המינימליזם המוכר; אין שם אנשים המוכנים להיחלץ ולהכריע הכרעות שעשויות לחולל מהפכות.

א' אבנר: הבעיות העיקריות שעלו בישיבה זו נוגעות בשני תחומים עיקריים, העבודה המדעית במילון ההיסטורי וחידוש מילים בשימוש כללי. אני מציע לתת להן ביטוי ארגוני: בכל סמסטר תתכנס המליאה לשלוש ישיבות, האחת תוקדש לדיווח מהאגפים המדעיים של האקדמיה – המילון ההיסטורי, ועדת הדקדוק בדיוניה העקרוניים או ועדת הפרסומים. דומני שמיום שאני חבר במליאה לא שמעתי דיווח של ועדת הפרסומים, וחבל על כך. שתי הישיבות האחרות יוקדשו לניתוח עבודת הוועדות ולאישורה או לאי-אישורה. דבר זה מחייב כמובן גם התארגנות של הוועדות.

אשר למילים בשימוש כללי, אני מציע שנמשיך בתהליך שהתחילה בו הגב' גדיש בישיבה הקודמת, לבחון את מצב התקבלות המילים בשטח. אחר כך נברור את המילים שנראה שיש בהן צורך ונאשר אותן מחדש. אולי גם נייחד קטגוריה שלישית למילים עבריות שאין ודאות לגבי הצורך בהן. את המילים האלה אפשר להותיר במילון – אין פגם להשאיר במילון מילים שהשימוש בהן לא יהיה כללי. אני מציע אפוא שהוועדה תסגור באופן זמני את "בית החרושת" לחידושים, להוציא מקרים שיש בהם צורך דחוף, כמו שם למכשיר חדש או לאמצעי טכנולוגי חדש. לא ייתכן שהוועדה תיענה לכל בקשה שהעלה מאן דהוא בטלפון.

בענייני הדקדוק אני מציע לוועדה להצטנע מעט ולא לעסוק בדברים שאין להם היום שום משמעות. אם אין כיום איש המבטא הבדל בין צירי לסגול, וכמעט שאין איש שיודע לנקד על פי ההבדל הזה, מדוע להתעסק בשאלות הקשורות בו? מוטב אם תקבע המליאה מסגרת המגבילה את נושאי הדיון, ומשעה שתיקבע המסגרת יש להקפיד לקיים אותה.

מ' בר-אשר: הצעתך לארגון הישיבות היא למעשה הסדר שהלכנו על פיו בשנים האחרונות, זולתי השנה, שבה מתקיים הדיון הזה.

חבריי, שמענו היום דברים חשובים מאוד ובעלי משמעות. נשמעו דברי שבח לצד דברי ביקורת. על כל מה שנאמר אנחנו צריכים לתת את דעתנו בכובד ראש ולגבש דרכי פעולה המתאימות למידת יכולתנו. תודה רבה, ובזה ננעלת הישיבה האחרונה לשנה זו. [הערת העורך: לאחר הישיבה שלח האד' פסברג את הדברים האלה:]

ש' פסברג: בהמשך לדברי הגב' הראבן אני מבקש להציע שלוש פעולות שלדעתי תעלינה את נראות [visibility] האקדמיה בעיני הציבור.

הפעולה הראשונה: הדיונים וההחלטות של הוועדות השונות, כגון הוועדה למילים בשימוש כללי או ועדת הדקדוק, הם דיונים מלומדים, מאירים וראויים לתפוצה כללית יותר. אף על פי שההחלטות נגישות באתר האקדמיה במרשתת, נראה לי שיש לשאוף להפצה רחבה יותר של ההחלטות ואף של הדיונים, ואת זה אפשר לעשות בכלי התקשורת הכתובים ובעיתונים האלקטרוניים, כמו Ynet. כפי שיש בעיתונים טורים העוסקים בלשון, מן הראוי שיהיו גם טורים חודשיים קבועים מטעם האקדמיה, ובהם תבשר האקדמיה על החלטותיה ותפרט את הנימוקים והמניעים להחלטות הללו. פעולה כזאת תחשוף ציבור רחב יותר לנעשה באקדמיה, ואולי תעורר גם דיון ציבורי.

הפעולה השנייה: הצפת דבר האקדמיה בדואר האלקטרוני. כפי שכולנו מוצפים ומופצצים בדואר האלקטרוני בהודעות מקבוצות דיון ומאתרים שונים, יש לשאוף להקמת רשימת תפוצה של מורים, משכילים וחובבי הלשון המעוניינים לקבל מידע מעורכן, בזמן אמת, על החלטותיה של האקדמיה ועל הנימוקים להחלטות. ככל פעם שנוצרות מילים חדשות ונקבעים כללי דקדוק חדשים, תופצנה ההחלטות מיד דרך רשימת נמענים. אפשר למשוך את המעוניינים להיכלל ברשימת התפוצה – דרך אתר האקדמיה במרשתת ודרך פרסום בקבוצות דיון העוסקות במדעי היהדות ובתחומים סמוכים, כמו זו של פרופ' ג'ק ששון מאוניברסיטת ונדרבילט בארה"ב.

הפעולה השלישית: יש לשאוף לתגובה מהירה יותר לבקשות הציבור למונחים חדשים. אני זוכר את הדיון שהתקיים באקדמיה בִּבְלִי הממונע Segway ובחלופה העברית לו **רְכִינּוּעַ**. לפני כמה שבועות הופיעה במוסף סוף השבוע של העיתון "הארץ" כתבה ארוכה על הרכינּוּעַ, והמונח העברי החדש לא הוזכר אפילו כקוריוז. אם אינני טועה, מייבא ה־Segway פנה לאקדמיה וביקש שם עברי, אבל עד שהנושא נדון, הלעז סגוויי כבר קנה לו שכיחה בציבור. (ייתכן שהשכיחה אינה גמורה משום שחיפוש אתמול ב־Google העלה אלפיים ושלושים אזכורים לרכינּוּעַ לעומת עשרת אלפים ומאה אזכורים של סגוויי). לכשתהיה פנייה בעניין מונח הֶחָסֵר בעברית, אני מציע שהוועדה המתאימה תתייחס לנושא מיד. אם היושב ראש סבור שמדובר בפנייה ראויה, תדון הוועדה בבקשה פנים אל פנים או בדואר האלקטרוני; תוצאות הדיונים תימסרנה מיד לחברי האקדמיה להצבעה בדואר האלקטרוני, מבלי לחכות לכינוס הבא של מליאת האקדמיה. מחד גיסא "אל־עֲגִלָּה מִן א־שִׁטָּאן" (= החיפזון מן השטן) ומאידך גיסא, "He who hesitates is lost" (= רִאָה בְּעֵבִים לֹא יִקְצוֹר).

אני חושב ששלושת הדברים האלה – טור חודשי בעיתונות, רשימת תפוצה בדואר אלקטרוני ופרק זמן קצר יותר להחלטות בפניות מהציבור למונחים חסרים – כל אלה יגבירו את תרומת האקדמיה למצב הלשוני של החברה הישראלית הדוברת עברית.